

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE PSIHOLOGIE ȘI ȘTIINȚE ALE EDUCAȚIEI

Rezumatul tezei de doctorat

**Influențarea formativă a preșcolarilor prin
educația artistico-plastică**

DOCTORAND: Baciú Oana Raluca

COORDONATOR: Prof. Univ. Dr. Mușata Bocoș

Cluj-Napoca

2012

CUPRINSUL TEZEI

Secțiunea 1

FUNDAMENTE TEORETICE

Capitolul I

PARADIGME EDUCAȚIONALE ACTUALE ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL PREȘCOLAR

I.1. Educația – dimensiuni contemporane, exigențe și tendințe.....	5
I.2. Inovație și reformă în învățământul preșcolar.....	9
I.3. Educația preșcolară și perspectivele dezvoltării personalității.....	12

Capitolul II

EDUCAȚIA ESTETICĂ ȘI EDUCAREA PRIN ARTĂ

II.1. Educația estetică – dimensiune tradițională a educației.....	22
II.2. Educația artistică – nucleu al educației estetice.....	30
II.3. De ce avem nevoie de artă?.....	33
II.4. Educația estetică în învățământul preșcolar – abordări diacronice.....	40

Capitolul III

SINTAXA ȘI MORFOLOGIA ARTELOR PLASTICE

III.1. Expresivitatea elementelor de limbaj plastic.....	46
III.1.1. Punctul – nucleu al creației artistice.....	47
III.1.2. Metamorfozele liniei plastice.....	49
III.1.3. Constituirea formei prin translația liniei și punctului. Suprafața-formă.....	52
III.2. Sfera cromatică – abordare structuralistă.....	54
III.2.1. Studiul culorilor și al nonculorilor.....	55
III.2.2. Categori cromatice.....	57
III.2.3. Semnificații și simboluri ale culorilor.....	58
III.2.4. Influențe fiziologice ale culorilor.....	59
III.2.5. Influențe psihoafective ale culorilor.....	61
III.3. Spațiul compozițional – unitate plastică indivizibilă.....	62
III.4. Artă infantilă și artă semnelor. Simbolismele elementare.....	64
III.4.1. Casa.....	65
III.4.2. Copacul.....	65
III.4.3. Reprezentarea animalelor.....	66
III.4.4. Reprezentarea astrelor.....	67

Capitolul IV

ORIZONTUL GRAFIC ȘI NON-GRAFIC AL DESENULUI

IV.1. Desenul – materializare a inconștientului.....	69
IV.2. Evoluția desenului din perspectiva dezvoltării psihofizice a preșcolarilor.....	72
IV.3. Desen și inteligență.....	76
IV.4. Desen, afectivitate, eșec și reușită școlară.....	78
IV.5. Grafia infantilă – înțelegere, descoperire și cunoaștere a copilului.....	80

Capitolul V

PERSPECTIVE ÎN INTERPRETAREA DESENULUI. VALOAREA PROIECTIVĂ A ACESTUIA ÎN INFLUENȚAREA FORMATIVĂ A COPILULUI

V.1. Proiecția și tehnicile proiective – explicitări terminologice.....	83
V.1.1. Tipuri de proiecție.....	84
V.1.2. Factorii organizării proiecției.....	86
V.1.3. Avantaje și dezavantaje ale tehnicilor proiective.....	88
V.1.4. Studiul personalității cu ajutorul tehnicilor proiective.....	88
V.3. Expresia – concept central al tehnicilor proiective.....	91
V.3.1. Tipuri de expresie.....	92
V.3.2. Factorii și etapele expresiei.....	93
V.4. Creația în desen.....	94
V.4.1. Creația și creativitatea.....	94
V.4.2. Factorii creativității.....	96
V.4.3. Relațiile dintre proiecție și expresie în procesul de creație.....	97

Capitolul VI

TEHNICILE PROIECTIVE – TAXONOMII ȘI VALENȚE INSTRUMENTALE. COMPLEMENTARITATEA CU ALTE TEHNICI DE INFLUENȚARE FORMATIVĂ

VI.1. O taxonomie a tehnicilor proiective.....	100
VI.2. Prezentarea selectivă a unor tehnici proiective.....	103
VI.2.1. Testul omulețului.....	103
VI.2.2. Testul familiei.....	104
VI.2.3. Testul casei.....	106
VI.2.4. Testul „House-Tree-Person”/„Casă-copac-persoană”.....	109
VI.2.5. Testul arborelui.....	110
VI.2.6. Testul DAVIDO-ChaD.....	113
VI.3. Testele de sondare a sociabilității.....	115
VI.3.1. Testele sociometrice.....	116

Capitolul VII

VALOAREA FORMATIVĂ A DESENULUI LA VÂRSTA PREȘCOLARĂ

VII.1. Arta – relație estetică între om și realitate. Valențele formative ale artei.....	119
VII.2. Valorile transmise prin opera de artă.....	121
VII.3. Contactul cu opera de artă ca metodă didactică.....	123
VII.4. Pedagogia desenului și pedagogia prin desen.....	124
VII.5. Art-terapia ca valoare terapeutică a desenului.....	126
VII.6. Terapia prin artă – pași în istorie.....	129

Secțiunea a 2-a

CERCETARE DIDACTICĂ PE TEMA „INFLUENȚAREA FORMATIVĂ A PREȘCOLARILOR DE NIVEL II PRIN EDUCAȚIA ARTISTICO-PLASTICĂ”

Capitolul VIII

COORDONATELE GENERALE ALE CERCETĂRII

VIII.1. Delimitarea problemei de cercetat.....	135
VIII.2. Design-ul cercetării.....	137
VIII.2.1. Scopul și obiectivele cercetării.....	137
VIII.2.2. Ipoteza și variabilele cercetării.....	138
VIII.2.3. Strategia cercetării.....	141
VIII.2.3.1. Sistemul metodelor și instrumentelor de cercetare utilizate.....	141
VIII.2.3.2. Eșantionul de participanți.....	146
VIII.2.3.3. Eșantionul de conținut.....	147
VIII.3. Etapele cercetării pedagogice.....	148

Capitolul IX

ETAPA PRE-EXPERIMENTALĂ

IX.1. Obiectivele etapei preexperimentale. Subordonarea lor față de scopul și obiectivele cercetării.....	149
IX.2. Metodologia de cercetare utilizată pentru colectarea datelor inițiale.....	150
IX.2.1. Metoda testelor proiective.....	150
IX.2.2. Metoda cercetării documentelor curriculare și a altor documente școlare.....	154
IX.2.3. Metoda observației.....	155
IX.2.4. Metodele sociometrice.....	156
IX.3. Aplicarea pre-testului.....	157
IX.4. Prelucrarea și interpretarea rezultatelor.....	157
IX.5. Selectarea eșantionului de participanți.....	169

Capitolul X

ETAPA EXPERIMENTULUI FORMATIV

X.1. Caracterizarea generală a etapei formative.....	171
X.2. Program de intervenție educațională prin artă destinat preșcolariilor.....	172
X.3. Prezentarea și interpretarea datelor experimentale pentru preșcolarii participanți.....	184
X.4. Studii de caz.....	190
X.4.1. Studiul de caz numărul 1.....	190
X.4.2. Studiul de caz numărul 2.....	196
X.4.3. Studiul de caz numărul 3.....	202
X.4.4. Studiul de caz numărul 4.....	207
X.4.5. Studiul de caz numărul 5.....	213

Capitolul XI

ETAPA POST-EXPERIMENTALĂ

XI.1. Verificarea post-experimentală.....	220
XI.1.1. Precizări generale.....	220
XI.1.2. Aplicarea post-testului.....	221
XI.2. Rezultatele înregistrate în etapa post-experimentală.....	222
XI.2.1. Rezultate obținute cu ajutorul metodei testelor proiective.....	222
XI.2.1.1. Testul omulețului.....	222
XI.2.1.2. Testul familiei.....	224
XI.2.1.3. Testul casă-copac-persoană.....	225
XI.2.1.4. Testul casei.....	226
XI.2.1.5. Testul arborelui.....	227
XI.3. Rezultate obținute cu ajutorul anchetei bazate pe chestionar.....	229
XI.4. Rezultate obținute cu ajutorul metodei sociometrice.....	232

Capitolul XII

ANALIZA COMPARATIVĂ A REZULTATELOR OBȚINUTE ÎN ETAPA PRE-EXPERIMENTALĂ ȘI POST-EXPERIMENTALĂ

XII.1. Analiza comparativă și interpretarea datelor pentru metoda testelor proiective.....	233
XII.1.1. Testul omulețului.....	233
XII.1.2. Testul familiei.....	235
XII.1.3. Testul casă-copac-persoană.....	237
XII.1.4. Testul casei.....	239
XII.1.5. Testul arborelui.....	241
XII.2. Analiza comparativă și interpretarea datelor pentru metoda anchetei bazate pe chestionar.....	244
XII.3. Analiza comparativă și interpretarea datelor pentru metoda sociometrică.....	260

Capitolul XIII

CONCLUZII

XIII.1. Concluziile cercetării.....	263
XIII.2. Concluzii referitoare la contribuțiile teoretice și practic-aplicative ale cercetării.....	272
XIII.3. Recomandări educaționale.....	274

BIBLIOGRAFIE	279
---------------------------	-----

ANEXE	292
--------------------	-----

Cuvinte cheie: influențare formativă, educație estetică, educație artistică, învățământ preșcolar, limbaj plastic, desen, valoare formativă, valoare proiectivă, valoare terapeutică, tehnici proiective, tehnici sociometrice, art-terapie, program de intervenție educațională.

Motto: „Părinții noștri au descoperit Alpii,
generația noastră a descoperit desenele copiilor.”

(Adolphe Ferriere, 1928)

Teza noastră este structurată pe două mari secțiuni, prima cuprinzând fundamentele teoretice (7 capitole), iar a doua, cercetarea didactică pe tema „Influențarea formativă a preșcolarilor de nivel II prin educația artistico-plastică” (6 capitole). În cadrul primei părți valorizăm aspectele proiectiv, formativ și terapeutic a desenului la vârsta preșcolară, în timp ce partea a doua a lucrării se referă cu precădere la cercetarea didactică efectivă, cu toate implicațiile unei cercetări bine elaborate și structurate.

Capitolul I – PARADIGME EDUCAȚIONALE ACTUALE ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL PREȘCOLAR prezintă aspecte referitoare la educație – dimensiuni, exigențe și tendințe; inovație și reformă în învățământul preșcolar; educația preșcolară și perspectivele dezvoltării personalității; generalizarea învățământului preșcolar/managementul schimbării.

Reforma pedagogică inițiată în România după revoluția din decembrie 1989 vizează transformări la nivelul structurii și funcționării sistemului de învățământ, pe verticală și pe orizontală: pe verticală, prin asigurarea continuității între ciclurile curriculare și pregătirea tranziției între acestea cu mijloace pedagogice adecvate și pe orizontală, prin conceperea conținuturilor într-o perspectivă intra-, inter- și transdisciplinară, deschisă valorilor specifice educației permanente.

Conceptul de educație a cunoscut de-a lungul timpului multiple operaționalizări și extinderi. Evoluția proceselor educaționale implică luarea în considerare – în cadrul analizelor, descrierilor, explicitărilor, investigațiilor, optimizărilor și prospectărilor – a specificității și complexității lor, precum și a caracterului lor sistemic. Noile dimensiuni ale idealului educațional românesc converg către ideea că individul trebuie să fie pregătit nu doar pentru acceptarea schimbărilor, ci și pentru inițierea, continuarea și dominarea acestora.

Studiile recente de specialitate atribuie o tot mai mare importanță schimbării în educație, produsă sub impactul achizițiilor și tradiției pedagogice, a problematicii lumii contemporane și viitorului, căci „viitorul comandă prezentul”. (Văideanu, G., 1988, p. 38), iar a pregăti viitorul presupune a crea prezentul.

Sub impactul acestui deziderat, dar și datorită schimbărilor sociale, fiecare componentă/treaptă a sistemului de învățământ se restructurează în manieră sistemică. Astfel, restructurarea învățământului preșcolar – ca primă etapă a educației instituționalizate – trebuie să reflecte analiza particularităților individuale ale copilului și acțiunea educativă proiectată în concordanță cu acestea. Subliniem faptul că perioada preșcolară reprezintă fundamentul personalității copilului, ulterior a tânărului. Investiția în educație pe care o fac grădinița și educatoarea în dezvoltarea copilului este una vizibilă, complexă și cu repercusiuni pe tot parcursul vieții, aserțiune verificată de-a lungul timpului de către diverși pedagogi, psihologi și experți în câmpul educației.

Problematica științelor educației în contextul larg al evoluției actuale vizează câteva puncte strategice (după Ciolan, L., 2002, p. 90):

- a) Democratizarea reală a învățământului, ceea ce presupune:
  - Flexibilitatea structurilor,
  - Diversificarea conținuturilor,

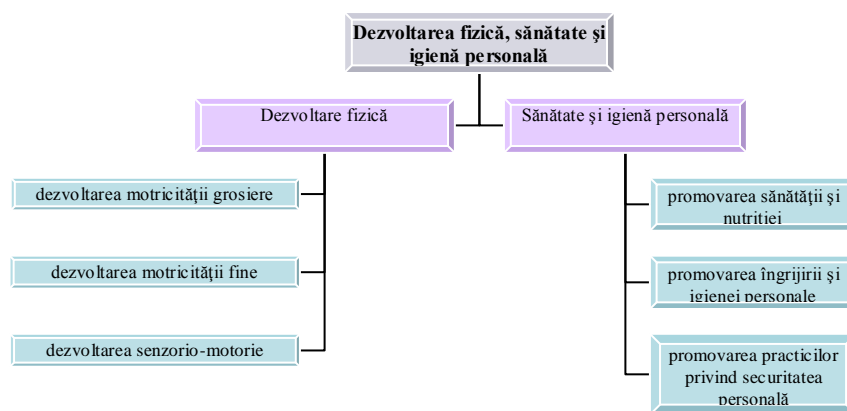
- Contextualizarea modurilor de învățare și adecvarea obiectivelor propuse,
  - Îmbunătățirea calității vieții școlare;
  - Creșterea nivelului material și cultural al colectivității.
- b) Sporirea eficienței învățării de tip școlar și valorificarea maximală a timpului afectat acesteia;
  - c) Transformarea educației permanente în realitate sociopedagogică;
  - d) Promovarea viziunii prospective în procesul educației;
  - e) Relația optimă dintre schimbare și continuitate.

De aici rezultă că *sarcina cea mai importantă a educației* este de a ne „*învăța cum să învățăm*”. Deci educația reprezintă mai mult decât o serie de procese de modelare a potențialului uman.

Noul *Curriculum pentru învățământul preșcolar* are în vedere trei mari aspecte, atunci când vorbim despre inovație și reformă, de altfel, **paradigmele educaționale actuale** ale învățământului preșcolar, și anume: ***activitățile integrate, strategiile activ-participative, precum și domeniile experiențiale.***

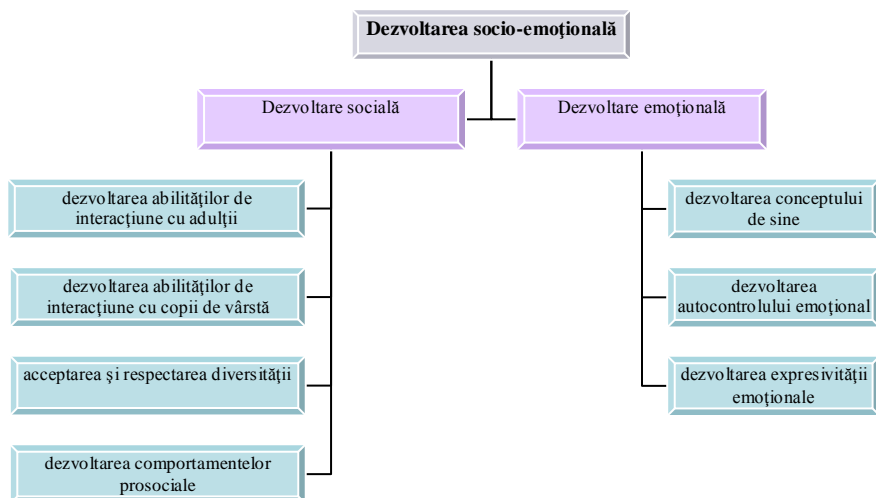
Referindu-ne la reforma din cadrul învățământului preșcolar, menționăm că obiectivele generale ale învățământului preșcolar pun accentul pe socializare, pe dobândirea autonomiei, pe dezvoltare psihomotorie și fizică armonioasă, pe comunicarea și inițierea în limbajul scris-citit, pe stimularea curiozității, pe formarea deprinderii de a culege informații și de a rezolva probleme simple.

În cele ce urmează vom face o prezentare a domeniilor de dezvoltare așa cum sunt ele conturate în *Reperete fundamentale privind învățarea și dezvoltarea timpurie a copilului între naștere și 7 ani* (2010, p. 10-12).

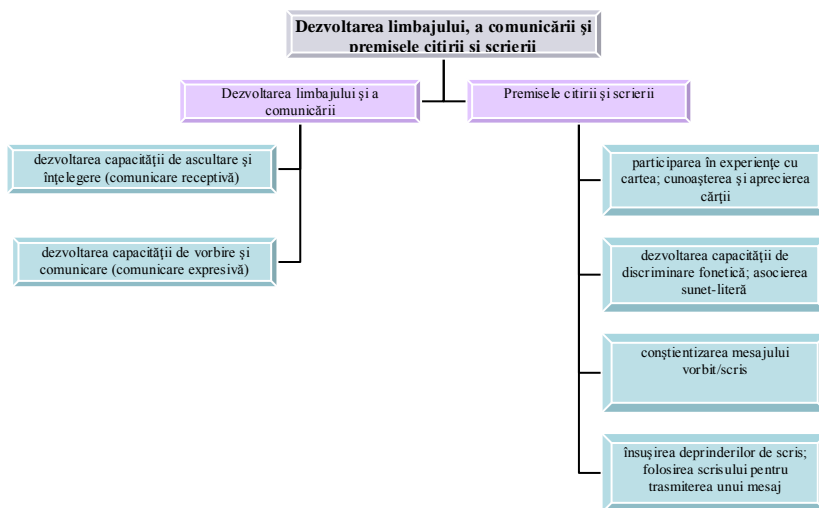

Figura 1.1. Domeniul Dezvoltare fizică, sănătate și igienă personală

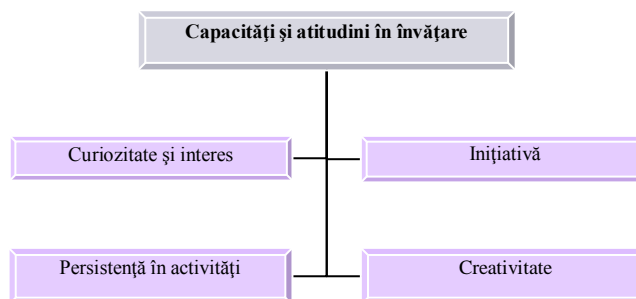

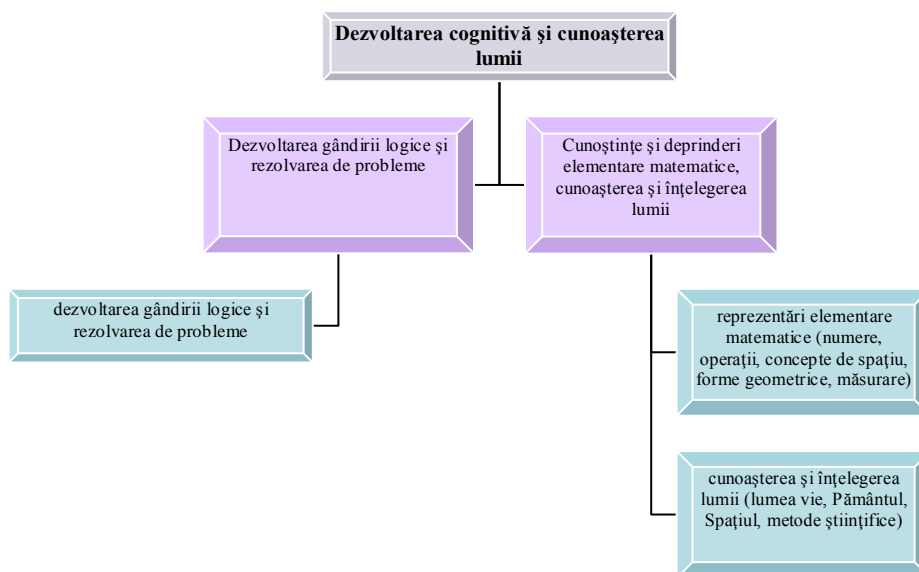
Figura 2.I. Domeniul Dezvoltarea socio-emoțională

Figura 3.I. Domeniul Dezvoltarea limbajului, a comunicării și premisele citirii și scrierii

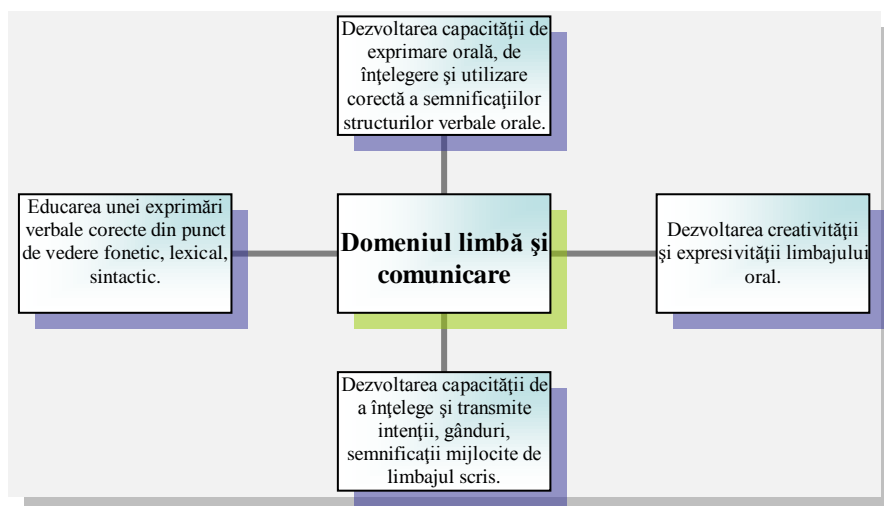

Figura 4.I. Domeniul Capacități și atitudini în învățare

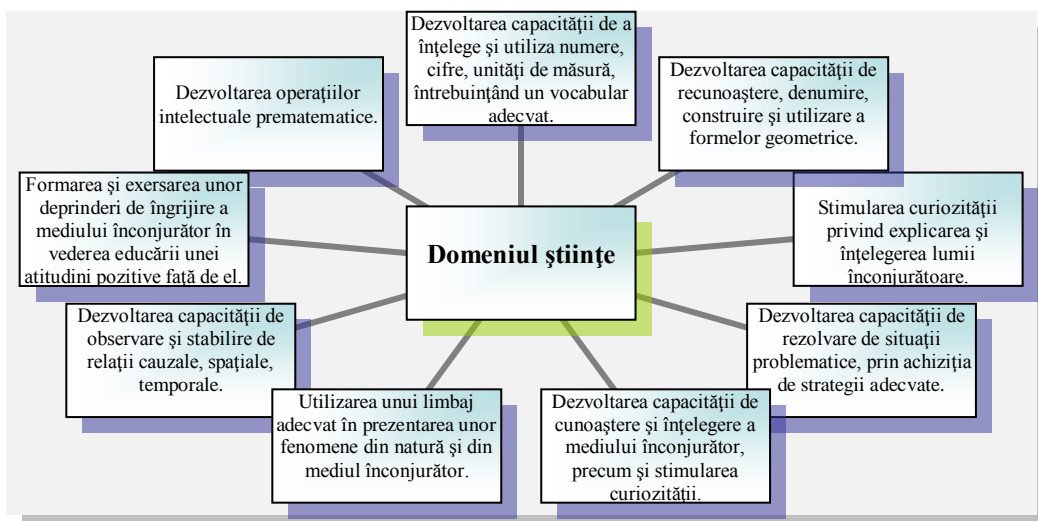

Figura 5.I. Domeniul Dezvoltarea cognitivă și cunoașterea lumii

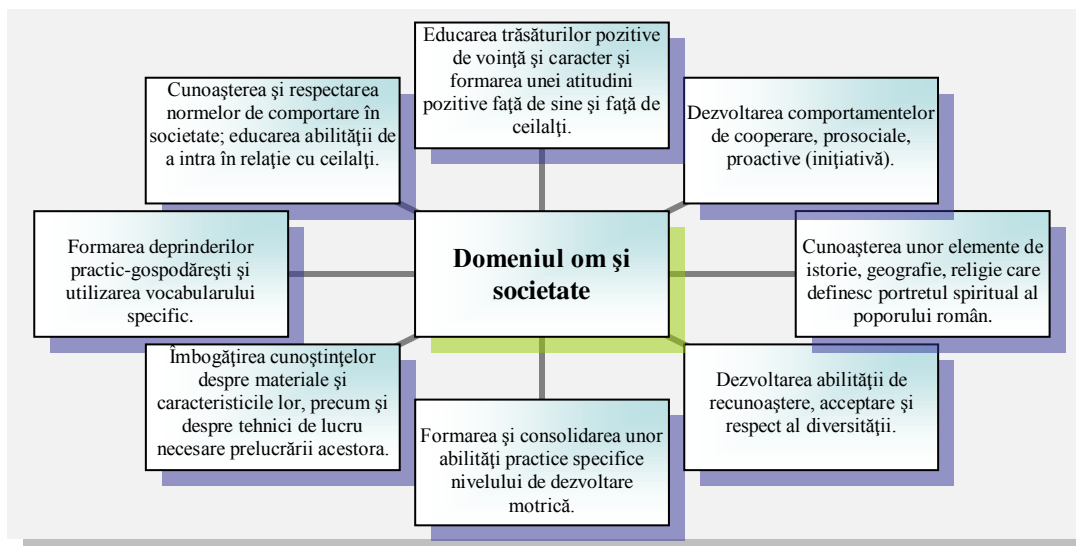
Pentru domeniile experiențiale din cadrul curriculumului preșcolar, prezentăm obiectivele cadru urmărite (*Curriculum pentru învățământul preșcolar*, 2009, p. 39-43):

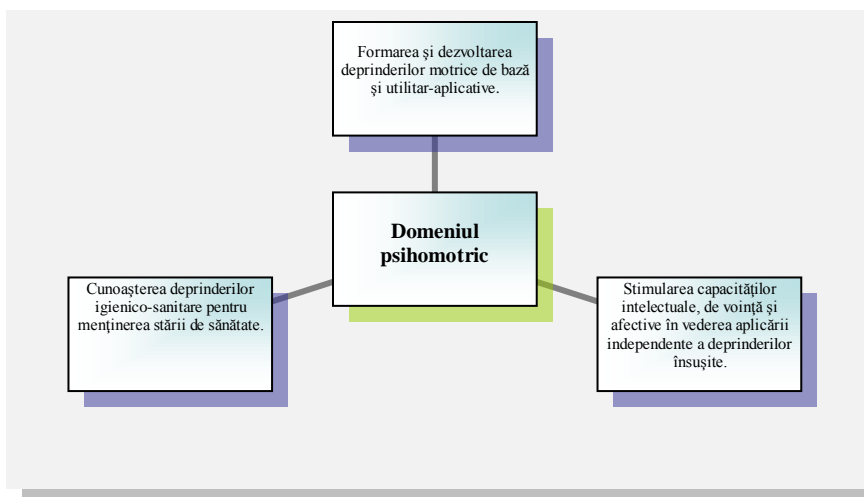
Figura 6.I. Domeniul Limbă și comunicare

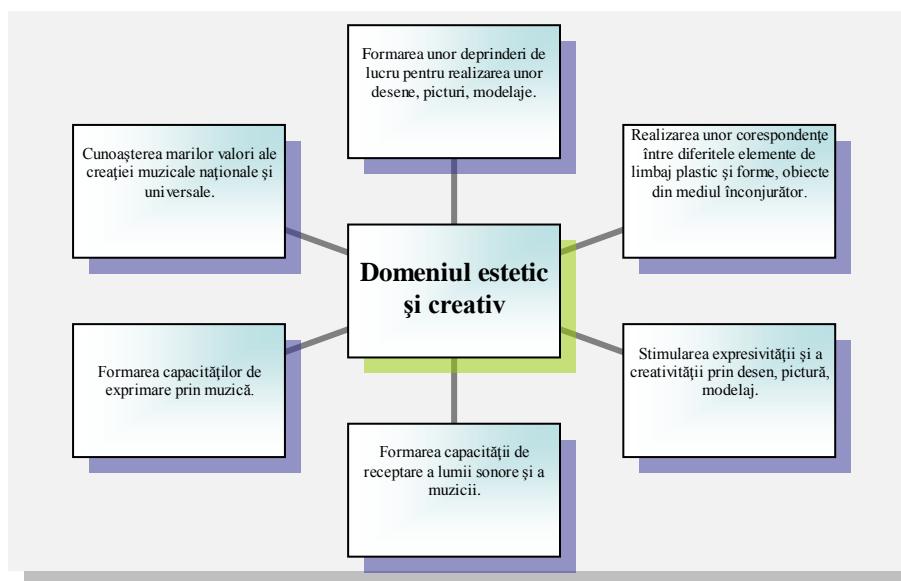
Figura 7.I. Domeniul Științe

Figura 8.I. Domeniul Om și societate

Figura 9.I. Domeniul Psihomotric

Figura 10.I. Domeniul Estetic și creativ

Finalitățile educației timpurii sunt orientate spre întregirea și accelerarea formării unor capacități ce conturează personalitatea, în raport cu specificul vârstei cronologice și individuale, urmărind deschiderea orizontului cultural și pregătirea copilului pentru școală și sunt formulate astfel (*Curriculum pentru învățământul preșcolar*, 2009, p. 10):

- *Dezvoltarea liberă, integrală și armonioasă a personalității copilului, în funcție de ritmul propriu și de trebuințele sale, sprijinind formarea autonomă și creativă a acestuia.*
- *Dezvoltarea capacității de a interacționa cu alți copii, cu adulții și cu mediul pentru a dobândi cunoștințe, deprinderi, atitudini și conduite noi. Încurajarea explorărilor, exercițiilor, încercărilor și experimentărilor, ca experiențe autonome de învățare;*
- *Descoperirea, de către fiecare copil, a propriei identități, a autonomiei și dezvoltarea unei imagini de sine pozitive;*
- *Sprijinirea copilului în achiziționarea de cunoștințe, capacități, deprinderi și atitudini necesare acestuia la intrarea în școală și pe tot parcursul vieții.*

Din perspectiva punerii unei temelii solide a viitoarei personalități dinamice, creatoare, active, așa cum este prefigurată în finalitățile educației, grădinița de copii împreună cu familia și cu societatea civilă își conjugă, concentrează eforturile pentru asigurarea unui învățământ preșcolar de calitate, cu valențe preponderent formative, eficient și centrat pe trebuințele copiilor.

Capitolul II – EDUCAȚIA ESTETICĂ ȘI EDUCAREA PRIN ARTĂ

Estetica „știința care studiază legile și categoriile artei, considerată ca forma cea mai înaltă de creare și de receptare a frumosului; ansamblu de probleme privitoare la esența artei, la raporturile ei cu realitatea, la metoda creației artistice, la criteriile și genurile artei”. (Dicționarul Explicativ al Limbii Române, 1998, p. 348)

Estetica se identifică parțial cu teoria despre frumos – categorie fundamentală a acestei discipline filosofice, cu îndreptățit statut de știință. Estetica studiază frumosul din natură, din artă și societate. Esteticul s-a extins din domeniul natural și din cel al artei în viața socială. Evadarea esteticului din artă în cotidianul utilitar reduce efectele

monotone și, uneori, dezagreabile ale prozaicului cotidian. Frumosul nu este numai mobilul reflecției și al trăirii artistice, ci și al trăirii cotidiene.

Problematica esteticii este vastă: esența, legitățile și categoriile estetice; psihologia trăirii estetice; mesajul informațional; criteriile axiologice; teoriile explicative; conștiința și conduita estetică; fenomenologia actului creator și estetic etc.

Prezentăm idealul, scopurile și obiectivele educației estetice, pornind de la opiniile autoarei E. Macavei (2002, pp. 282-287). Astfel, **idealul** sau modelul formativ perfect spre care se tinde în educația estetică poate fi formulat astfel: *dezvoltarea maximală a capacităților umane de percepere, trăire și valorizare a esteticului, a capacităților umane de creare a noi valori pentru a se realiza deplina estetizare a mediului existențial de viață. Scopul fundamental este formarea conștiinței și conduitei estetice.*

Atitudinea estetică este definită ca fiind una dintre laturile cele mai complexe ale spiritualității umane, care se exprimă printr-un ansamblu de reacții spirituale ale omului față de valorile estetice ale naturii, societății și artei. Pascadi definește atitudinea estetică (1978, p. 7) ca fiind „o sinteză proprie a concret-senzorialului, afectivului și raționalului nu numai în constatarea, dar și în aprecierea pe care ea o presupune atât față de realitatea ca atare cât și față de produsele spirituale ale activității creatoare umane.”

Atitudinea estetică are câteva componente, și anume (Bocoș, M., Jucan, D., 2008, p. 38):

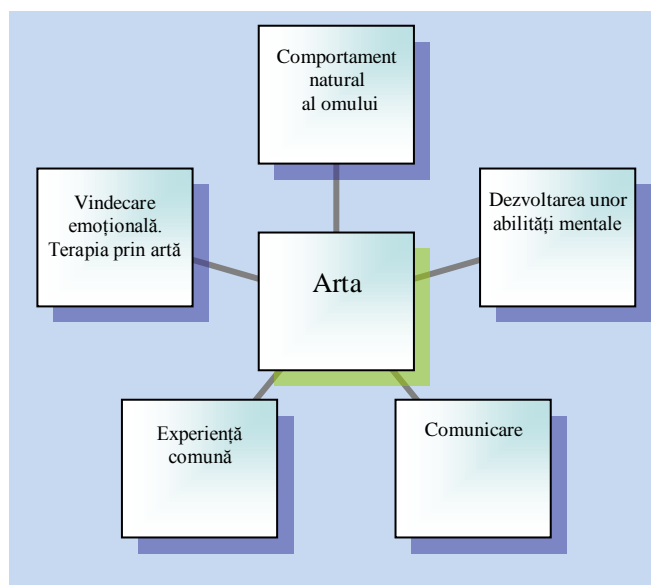
- ❖ **idealul estetic:** exprimă modelul de frumos spre care tinde, în general, comunitatea umană;
- ❖ **simțul estetic:** exprimă capacitatea omului de a percepe, de a reprezenta și de a trăi frumosul;
- ❖ **gustul estetic:** exprimă capacitatea omului de a explica, de a înțelege și de a iubi frumosul;
- ❖ **spiritul de creație estetică:** exprimă capacitatea omului de a crea frumosul, la nivelul artei, societății, naturii.

Nu am putea înțelege contribuția educației estetice la formarea și dezvoltarea personalității fără a ține seama de specificul reflectării artistice individualizate și non-individualizate, de modul în care aceasta deschide calea spre anumite forme de cunoaștere, expresie și manifestare creatoare. În acest sens, noțiunea de educație estetică este legată în mod necesar de cea de educație prin artă. Se știe că arta, ca formă specifică de reflectare a realității de către om, constituie calea esențială pentru cultivarea unor forme specifice de cunoaștere a realității pe care o numim, cu un termen general, atitudine estetică.

Dacă educația estetică se desfășoară mai ales sub forma unor activități teoretico-informative, educația artistică se derulează mai ales în plan practic-aplicativ. Din punct de vedere pedagogic, deosebirea dintre ele se exprimă prin registrul metodic pe care îl folosesc, mai variat și cu un caracter mai general în cadrul educației estetice, restrâns și specific fiecărui gen artistic atunci când ne referim la educația artistică.

În această perspectivă, sfera educației estetice depășește domeniul artisticului prin faptul că ea vizează nu numai calificarea artistică profesională, ci urmărește formarea unei atitudini estetice și dezvoltarea aptitudinilor ce fac posibilă receptarea și înțelegerea frumosului, indiferent de domeniul în care se manifestă. Aptitudinile estetice sunt concepute nu numai în direcția raporturilor cu arta, ci și cu alte forme și manifestări posibile ale activității umane, deci și în afara artei. Lărgirea sferei de cuprindere a educației estetice dincolo de domeniul „artisticului” aduce și ea probleme noi în fața gândirii și practicii pedagogice.

Câteva motive pentru care considerăm că avem nevoie de artă:

Figura 2.II. Nevoia de artă

„Fenomenul estetic este prea complicat pentru a se lăsa deslușit de la sine, pe baza sensibilității și predispozițiilor «native» ale primitorului. Nevoia unui ghidaj inițial se impune. Odată cu interiorizarea unor scheme de înțelegere și valorizare a orizontului estetic, tinerii vor dobândi o anumită autonomie axiologică, o independență asumată, responsabilă de raportare la frumos. Dar, până atunci, e nevoie de un efort deliberat și metodic de «alfabetizare» și de formare estetică de și dimpreună cu alții.” (Cucos, C., 2011, pp. 24-26)

În subcapitolul II.4. am prezentat o analiză comparativă între programele existente de-a lungul timpului (ultimii 60 de ani), în ceea ce privește disciplina „educație plastică” la nivel preșcolar. Ca și element concludiv general, putem preciza că aceasta a avut o evoluție curriculară spectaculoasă. De la o programă simplistă, categorică, prin care se impuneau teme clare, precise, s-a ajuns în timp la una foarte flexibilă, permisivă, din care nu lipsesc termenii de specialitate, și care acordă o libertate foarte mare, atât educatoarei, cât și copilului. Accentul se pune tot mai mult pe stimularea creativității, pe valorificarea talentului preșcolarilor. Deasemenea este foarte importantă stabilirea de legături și de interrelaționări între educația estetică și celelalte dimensiuni ale educației, în scopul realizării unei dezvoltări de ansamblu a personalității copilului, a unei educații integrale.

Capitolul III - SINTAXA ȘI MORFOLOGIA ARTELOR PLASTICE

Motto: „Este imposibil ca elevii să învețe ceva cât timp gândurile lor sunt robite și tulburate de vreo patimă. Întrețineți-i deci într-o stare de spirit plăcută, dacă vreți să vă primească învățăturile. Este tot atât de imposibil să imprimi un caracter frumos și armonios într-un suflet care tremură, pe cât este de greu să tragi linii frumoase și drepte pe o hârtie care se mișcă.”
(John Locke – „Some Thoughts Concerning Education”)

Limbajul vorbit conține cuvintele, limbajul matematic are la bază cifrele și semnele, muzica dispune de note, generic, vorbim despre limbaje de specialitate. Este firesc ca și artele vizuale să dispună de un limbaj propriu sau, mai exact, de mai multe limbaje având în vedere faptul că există un spectru al artelor vizuale. Astfel, elementele de

limbaj plastic constituie alfabetul artelor vizuale și reprezintă mijloace de comunicare specifice. Necunoscând acest alfabet, acest limbaj special, nu vom putea înțelege mesajul transmis de o operă de artă, la fel cum un analfabet nu este capabil să citească o carte.

În subcapitolul numit *Expresivitatea elementelor de limbaj plastic*, am făcut o trecere în revistă a elementelor plastice utilizate în cadrul limbajului plastic, și anume: punctul, linia, forma, suprafața-formă, culoarea, categoriile cromatice, dar am realizat și clasificări pertinente corespunzătoare acestora.

Culoarea	Semnificații
Roșu	Focul, pasiunea, iubirea, înflăcărea, lupta, puterea, dinamica, revolta, agresivitatea, furia, exaltarea, încordarea, agitația.
Oranj	Văpaia soarelui, căldura excesivă, energia, veselia, bucuria, dorința arzătoare, exuberanța.
Galben	Lumina, soarele, bogăția, copilăria, inteligența, gândirea creatoare, dar și invidia, gelozia, neîncrederea, trădarea.
Verde	Natura, vegetația, siguranța, speranța, mulțumirea, satisfacția, odihna, liniștea, tinerețea, activitatea spirituală intensă, refugiul, concilierea.
Albastru	Infinitul, atmosfera, apa, cerul, răceala, nostalgia, credința, delicatețea, puritatea spirituală, gândirea, reflecția.
Violet	Tristețea, îngândurarea, durerea, iubirea platonice, sficiunea, consecvența, sinceritatea.
Maro	Seriozitatea, amărăciunea, intoleranța față de contraste și contrarii, prudență, comoditate, caracterizează persoanele realiste.
Roz	Suflet bun, sensibilitatea excesivă, atenția la detalii, bogăția interioară, dorința de a iubi, selectiv în alegerea prietenilor.
Turcoaz	Profunzime a sentimentelor, liniște, dependență de legături afective.
Alb	Lumina, puritatea, curățenia, gingășia, pacea, nevinovăția.
Negru	Întunericul, moartea, misterul, necuprinsul, doliul, sobrietatea, solemnitatea.
Gri	Teama, timorarea, docilitatea.

Tabelul 1.III. Semnificațiile culorilor

Culoarea	Acțiune fizică
Roșu	Putere mare de penetrare, ameliorarea durerilor musculare și unele disfuncții circulatorii, dă senzația de căldură, ridică nivelul energetic, activează respirația, poate agrava insomnia și hipertensiunea arterială.
Portocaliu	Stimulează sistemul respirator și poate ajuta la fixarea calciului, menține presiunea sanguină, accelerează pulsațiile inimii, are efect înviorător, redă încrederea în forțele proprii, stimulează simțul umorului.
Galben	Aduce un plus de energie sistemului digestiv și sporește tonusul sistemului muscular, culoare specifică fericirii și noilor începuturi, influențează pozitiv sistemul cardiovascular.
Verde	Este legat de funcționarea inimii, a sistemului circulator, relaxare, ameliorează hipertensiunea arterială, destinde mușchii, are efect calmant, stimulează prietenia și relațiile de lungă durată.
Turcoaz	Ajută la regenerarea epidermei și calmează durerile violente.
Albastru	Antiseptic și astringent, ajută la regularizarea greutateii corporale și a celulei, ameliorarea astmului și a insomniei, scade tonusul muscular, reduce frecvența pulsațiilor.
Violet	Calmarea stărilor nervoase și a insomniei, eficient în toate formele de intoxicație și în problemele articulare, este culoarea creativității, accelerează respirația și influențează pozitiv rezistența cardiacă și pe cea pulmonară, dezvoltă intuiția.
Alb	Contractă pupilele și mușchii globilor oculari, influențează pozitiv nervii.
Negru	Reduce activitatea metabolică, induce repausul și somnul.

Tabelul 2.III. Influențele fiziologice ale culorilor

Culoare	Acțiune psihoafectivă
Roșu	Este utilă în situațiile lipsei de energie și în timiditate. Este stimulator, atractivă, specifică tipului athletic, activ, competitiv, operativ, dar și agresivă. Exprimă dorința, excitabilitatea, erotismul, dominanța.
Oranj	Culoare tonifiantă, aduce energie și facilitează comunicarea, eficientă împotriva depresiilor. Este stimulator general, activizant, dă impresia de sănătate, optimism și veselie, proprie tipului jovial.
Galben	Combate deprimarea, ajută în procesul gândirii și poate contribui la calmarea tensiunii mentale și a oboselii intelectuale, stimulează vederea, sporește capacitatea de concentrare, este un mobilizator al memoriei și atenției, exprimă satisfacție, admirație, căldură, intimitate.
Verde	Este aducător de seninătate, calmează nervozitatea și furia, menține atenția, dă echilibru, îndeamnă la contemplare și la concentrare în deplină siguranță, conciliere cu calm și liniște.
Albastru	Ameliorează nervozitatea și lipsa încrederii în sine. Este calmant și relaxant, ajutând, deasemenea, la combaterea egoismului. Produce liniște interioară, încetinește ritmul activității. Exprimă satisfacție, tandrețe, afecțiune.
Turcoaz	Favorizează reflecția, are efect calmant și odihnitor.
Violet	Culoare stimulantă, favorizează sănătatea spirituală și ajută în vederea obținerii unui echilibru mental. Exprimă și melancolie, nostalgie, este culoarea inspirației și a creativității, potrivită unei persoane cu înclinații artistice.
Gri	Exprimă monotonie, produce plictiseală și oboseală.
Maro	Produce somnolență și vertij.

Tabelul 3.III. Influențele psihoafective ale culorilor

Subcapitolul *Arta infantilă și arta semnelor. Simbolismele elementare* este necesar și important pentru o mai bună cunoaștere și interpretare a desenelor copiilor. Am vorbit despre elementele cel mai des utilizate în desenele copiilor: casa (III.4.1.), copacul (III.4.2.), reprezentarea animalelor (III.4.3.) și astrelor (III.4.4).

Arta infantilă a fost de multe ori comparată cu arta primitivă, dar și cu arta naivă. Însă noțiunea de artă infantilă este un lucru pozitiv în măsura în care îl învață pe adultul care deține statutul de părinte sau de educator să aprecieze desenul copilului pentru ceea ce este el cu adevărat.

Tehnologia și dezvoltarea rapidă pe toate planurile socialului au impus schimbări în stilul nostru de viață, dar lumea simbolică legată de sfera spirituală și a emoțiilor a rămas neschimbată. Dorința de afecțiune, solidaritate, prietenie au rămas aceleași, la fel cum sentimentele care însoțesc reprezentarea mamei și a tatălui sunt neschimbate încă din timpuri străvechi. Totodată, aceste reprezentări ale mamei și tatălui corespund lunii și soarelui, elemente arhaice, neschimbate, identice în întreaga umanitate, ceea ce facilitează comunicarea, articulând un autentic limbaj universal.

De obicei, copilul face apel la elementele simbolice familiare în reprezentările sale grafice, pe care le ordonează în ipostazele dorite. Toate elementele desenate sunt simbolice, dar prin modul de redare vorbesc de la sine și dezvăluie trăsăturile de caracter ale autorului. Fiecare element are de povestit ceva, reprezintă atât forme de cunoaștere utile, cât și semnale de alarmă pentru adulți.

Capitolul IV - ORIZONTUL GRAFIC ȘI NON-GRAFIC AL DESENULUI

Întrebare:

„Ce le lipsește oamenilor care nu sunt sensibili la arte?”

Răspuns:

„Oamenilor care nu ajung sensibili la arte le lipsește cei șapte ani de acasă de pictură.”

(Ramona Gabriela Petcu, 12 ani, în *Copilăria Poeziei*, de Dorel Zaica, 2007, p. 38)

Modalitatea specifică de comunicare interumană este de regulă limbajul, care reprezintă cea mai importantă cale de integrare socială (vezi considerațiile noastre din subcapitolul II.3.). Cu ajutorul lui comunicăm între noi, ne exprimăm dorințele, părerile, ideile, ne acceptăm și ne tolerăm reciproc. Însă nu este, cum am putea crede, o modalitate foarte simplă de relaționare. Ca și adulți, atunci când dorim să exprimăm ideile noastre profunde, va fi dificil să exteriorizăm prin cuvinte ceea ce simțim cu adevărat. De cele mai multe ori, „cuvintele trădează și deformează gândurile și situațiile” (Davido, R., 1998, p. 11). În cazul unui copil este și mai dificil, cu atât mai mult cu cât el este la vârsta preșcolară, nu dispune de un vocabular bogat, nu înțelege decât în parte emoțiile, iar explicarea acestora este deja un proces cu totul abstract și de neînțeles pentru el.

În acest context, desenul reprezintă pentru copil un mijloc privilegiat de comunicare, prin care se va exprima, se va exterioriza, va descrie grafic cele mai ascunse gânduri și sentimente. Iar acest mijloc de comunicare nu necesită decât o foaie de hârtie, un creion – acestea fiind de cele mai multe ori suficiente.

Un celebru grafolog elvețian, Pulver, considera că „a scrie conștient înseamnă a desena inconștient.” Noi spunem atunci că *a desena conștient înseamnă a scrie inconștient*. A desena reprezintă o manieră de a scrie cum nu am îndrăzni niciodată să o facem, deoarece, dacă scrierea poate fi înțeleasă explicit de toată lumea, desenul lasă o libertate și mai mare de înțelegere, dar și de interpretare, o serie de informații fiind criptate. Spațiul de reprezentare este diferit de cel al scrierii, nu este unul strict, în care avem grijă să nu depășim linia, să scriem literele ordonat, lizibil. Practic, în scriere, suntem oarecum subordonați unor cerințe clare, valabile pentru toată lumea, suntem constrânși de anumite reguli general valabile (reguli de scriere corectă, de ortografie, ortoepie și punctuație, reguli de redactare a textelor, reguli de adresare, reguli de aranjare în pagină etc.), libertatea de exprimare totală fiind astfel îngrădită. În schimb, spațiul de reprezentare al desenului este liber, desenăm în care parte a foii dorim, în ordinea în care ne place, semne mici sau mari, clare sau abstracte, de diverse culori și combinații de culori. Semnele grafice trasate ne stârnesc, ne oferă eliberarea și libertatea de exprimare dorite.

Desenele copiilor au prezentat interes încă din cele mai vechi timpuri, urmărind ca prin observarea acestora, la diverse vârste, să se realizeze conexiuni cu dezvoltarea psihofizică a indivizilor, dar și cu stările lor psihologice temporare sau permanente. În studiul evoluției desenului la diverse vârste nu s-au luat în calcul predispozițiile artistice native/ genetice ale copiilor, ci s-a urmărit evoluția stadiilor grafismelor pentru a realiza în acest mod o evaluare a nivelului de dezvoltare intelectuală a copilului și a stadiului atins în evoluția desenului infantil.

De-a lungul timpului au fost formulate mai multe clasificări ale evoluției desenului. Primele lucrări cu acest subiect au apărut la sfârșitul secolului trecut. Vom menționa pe cei mai importanți: Luquet (1927), Lowenfeld (1947, 1952), Naville (1950), Stora (1963), Widlocher (1965), Osterrieth (1976), Wallon (1985), Davido (1998). În cea mai mare parte etapele evolutive descrise de diferiții autori sunt identice, dar există și deosebiri.

Am prezentat clasificarea realizată de Davido în anul 1998. (Davido, R., 1998, pp. 14-26): *perioada „petelor”, primul stadiu al mâzgălelilor, al doilea stadiu al mâzgălelilor (realism fortuit și realism ratat), stadiul „omulețului mormoloc”, transparența, rabaterea, realismul intelectual, realismul vizual, reprezentarea în spațiu.*

Una dintre caracteristicile desenului este aceea că, utilizând anumite teste care le includ, putem determina nivelul de inteligență al copilului, al adultului, al indivizilor până la vârste înaintate.

Pentru a înțelege și cunoaște un copil după desenele pe care le realizează este nevoie să cunoaștem câteva aspecte, cum ar fi contextul sociocultural și factorii săi proximali, comportamentul copilului în timp ce desenează, întâmplările pe care le asociază cu desenul, ceea ce exprimă verbal atunci când realizează o scenă, un personaj, un element. Interpretarea desenului rezultă în urma a două investigații complementare: pe de o parte, analiza diferitelor elemente care compun desenul, dar și sinteza care trebuie să țină cont de caracteristicile pozitive sau negative ale desenului.

Capitolul V – PERSPECTIVE ÎN INTERPRETAREA DESENULUI. VALOAREA PROIECTIVĂ A ACESTUIA ÎN INFLUENȚAREA FORMATIVĂ A COPILULUI

Acest capitol este dedicat proiecției și tehnicilor proiective, expresiei – concept central al tehnicilor proiective, creației și creativității – ca punte de legătură dintre proiecție și expresie, precum și abordarea personalității cu ajutorul tehnicilor proiective.

Proiecția este definită ca: „*operație prin care un subiect situează în lumea exterioară, dar fără să le identifice ca atare, gânduri, afecte, concepții, dorințe etc., crezând astfel în existența lor exterioară, obiectivă, ca într-un aspect al lumii.*” (Larousse, *Marele dicționar al psihologiei*, 2006. p. 935). Psihologia generală consideră proiecția ca pe o formă de exteriorizare, o manifestare externă prin care o senzație a corpului este raportată la un fenomen care se produce în spațiul înconjurător, în afara persoanei umane. Pentru psihanaliză, proiecția este unul din mecanismele esențiale ale vieții psihice inconștiente (Daco, P., 1965).

Termenul de **expresie** derivă din latinescul „*exprimere*”, desemnând acțiunea de a se exprima, de a comunica în afară ideile sau sentimentele proprii. Din aceste motive, expresia este considerată *modalitate de manifestare a stărilor psihice ale omului, un stil particular al acestuia de comunicare.* (Littré, É). Când ne referim la expresie, spunem că este forma de manifestare exterioară a conținutului intrapsihic al persoanei, iar nu conținutul intrapsihic însuși. Ea reprezintă numai instrumentul cu ajutorul căruia acest conținut este vehiculat, purtătorul sensului simbolic. (Enăchescu, C., 1973, p. 47).

Proiecția și expresia sunt două momente care dau naștere creației. Ambele concură la realizarea mecanismului simbolic neuro-psihologic, elaborând răspunsul subiectului la tema sau sarcina dată de noi în cursul experimentului cu teste proiective, rezultatul final apărând ca un act creator.

Transpusă ca relație matematică, **formula creației** ar fi următoarea (Enăchescu, C., 1973, p. 63): $C = P + E$, unde, C este creația, P – proiecția, iar E – expresia. Utilizând această formulă putem delimita tipul de personalitate, care se realizează în faza de interpretare a rezultatelor.

Prin intermediul **tehnicilor proiective**, dar și al chestionarelor de personalitate sunt diagnosticate trăsăturile personalității, care de fapt exprimă atitudinile pe care persoana le are față de ea însăși, față de propriul eu.

Capitolul VI – TEHNICILE PROIECTIVE – TAXONOMII ȘI VALENȚE INSTRUMENTALE. COMPLEMENTARITATEA CU ALTE TEHNICI DE INFLUENȚARE FORMATIVĂ

Tehnicile proiective sunt o categorie de teste psihologice care prezintă în general următoarele *caracteristici* (Liebert, R., Spiegler, M., 1994, p. 167):

- *Sunt niște sarcini mai ambigue ca cerințe sau mai slab structurate ca natură, permițând multiple răspunsuri din partea subiectului;*
- *Subiectul nu cunoaște semnificația răspunsurilor sale și de regulă nu i se comunică modul în care răspunsurile lui vor fi codificate și interpretate;*
- *Codificarea și/sau interpretarea răspunsurilor conține în grade variabile o anumită implicare subiectivă din partea psihologului.*

În cadrul primului subcapitol am prezentat clasificări, taxonomii ale tehnicilor proiective după diverși autori și din mai multe puncte de vedere. (VI.1.)

În subcapitolul VI.2. s-au prezentat testele proiective care au fost utilizate în cadrul cercetării noastre, și anume: testul omulețului, testul casei, testul familiei, testul casă-copac-persoană, testul arborelui, testul Davido-ChaD. Totodată am accentuat importanța utilizării testelor de sondare a sociabilității, cu precădere testele sociometrice, care au un aport important în etapele pre-experimentală și post-experimentală din cadrul cercetării.

Capitolul VII – VALOAREA FORMATIVĂ A DESENULUI LA VÂRSTA PREȘCOLARĂ

*„Se spune despre artiști că umblă cu capul în nori,
că artistul vrea mereu să-l vadă pe Dumnezeu”.*

(Irina Moscu, 12 ani, în *Copilăria Poeziei* de Dorel Zaica, 2007, p. 46)

Principala cale prin care se realizează relația estetică dintre om și realitate este arta. Opera de artă are caracter dual, ea deținând atât o dimensiune cognitivă, cât și una non-cognitivă. Ea cuprinde diverse cunoștințe, specifice și nespecifice - transmise pe căi proprii cunoașterii artistice și care stau la baza operei. Deasemenea, realitatea înconjurătoare îi declanșează artistului atitudini, trăiri și emoții care sunt exprimate, redată în opere de artă prin procesul creației. Însă artistul reprezintă această realitate utilizând diverse forme expresive, după ce realitatea a fost trecută prin filtrul propriei lumi interioare, a propriei subiectivități, gândiri, al imaginației și personalității proprii.

Arta are *valențe formative* care rezultă din multiplele posibilități ale mesajului artistic, de a descoperi și pune în evidență cele mai intime și profunde laturi ale sensibilității umane. Arta *„răspunde unor nevoi reale pe care le simte orice persoană de a-și lămurii unele idei, de a-și motiva unele comportamente și de a-și fundamenta unele atitudini, sugerând, explicând, valorificând sau problematizând. Prin caracterul ei stimulat, tonic, optimist etc. arta împinge la iubirea adevărului, a binelui, a științei și a vieții.”* (Salade, D., 1973, p. 17)

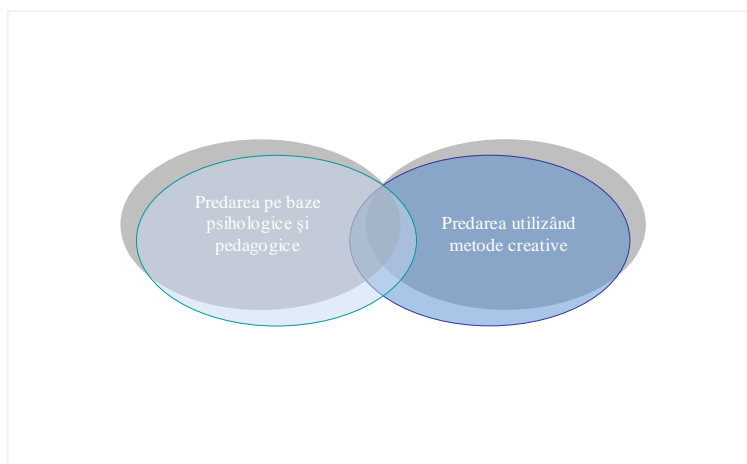
Numeroase sunt deja cercetările care demonstrează că arta este un mijloc important pentru stimularea creativității în general și în special a creativității artistico-plastice. Prin intermediul artei ne exprimăm dorința de înfrumusețare a vieții, de a realiza lucruri frumoase pentru sine și pentru cei din jur.

Când vorbim despre *influențele formative ale artei*, ne referim la:

- dezvoltarea *capacităților senzorio-perceptive*, realizată prin intermediul imaginilor artistice, lărgind totodată orizontul de cunoaștere al individului;
- dezvoltarea *aptitudinilor artistice*;
- dezvoltarea *operațiilor gândirii*;
- dezvoltarea *posibilităților creatoare*;
- influențarea *bunei dispoziții*, prin crearea de noi imagini, ilustrații;
- formarea *sentimentelor estetice*, proces care începe în perioada preșcolară prin plăcerea pentru a desena, a modela, a colora, a construi. *Noțiunile estetice* apar prin aprecierea propriei lucrări în comparație cu lucrările altor copii;
- observarea și aprecierea *frumosului din lumea înconjurătoare*, care va fi redat în lucrările proprii;
- dezvoltarea *atenției*, iar aici ne referim deja la modul în care sunt organizate și se desfășoară activitățile artistico-plastice, dar și la felul în care realizează o lucrare;
- dezvoltarea *spiritului de observație*, prin reprezentarea tot mai fidelă a mediului înconjurător, a elementelor conținute în realitate;
- dezvoltarea *imaginației creatoare* se exprimă prin imagini plastice, pline de fantezie;
- formarea și educarea *dragostei față de muncă*, mai ales prin crearea de noi lucrări;
- formarea și educarea *spiritului de echipă*;
- dezvoltarea *perseverenței și calităților voinței*;
- formarea și educarea *spiritului critic*, prin compararea lucrărilor realizate de alții copii.

Acestea sunt câteva din influențele formative, lista poate continua. Astfel se conturează *profilul moral* al preșcolarului.

Indiferent de metoda de lucru adoptată și de conținutul activității, cadrul didactic trebuie să respecte în activitățile sale două principii didactice:

Figura 1.VII. Principiile pedagogiei plastice

1. *Predarea pe baze psihologice și pedagogice* – această orientare susține importanța predării desenului având în vedere fazele evolutive de creștere a copilului. Ideea acestei orientări a fost lansată la Paris de către Rudolf Steiner, în anul 1937, care a stabilit existența unor faze de evoluție în reprezentările plastice ale

copiilor, influențate direct de evoluția lor psihică. Pornind de la lucrările de desen ale copiilor, Steiner a demonstrat importanța bazelor pedagogice și psihologice în predarea disciplinelor plastice.

2. *Predarea utilizând metode creative* – ideea care se află la baza acestei orientări este aceea că activitățile creative în domeniul artelor reprezintă o nevoie comună pentru toți copiii. Această idee a fost lansată în anul 1954, în cadrul unui congres internațional la Paris, de către Societatea Internațională pentru Educație prin Artă. Astfel este susținută necesitatea stimulării potențialului creativ al tuturor elevilor aflați la toate nivelurile de învățământ, prin utilizarea metodelor adecvate.

Arta și psihologia au unul și același obiect de studiu – lumea interioară a omului. În lumea noastră interioară nu există, practic, separare între trecut și viitor, între clipa prezentă și clipele viitoare, între ceea ce s-a întâmplat și ceea ce urmează să se întâmple. Poetul Reiner Maria Rilke spune că viitorul intră în noi înainte de a se întâmpla, de unde necesitatea muncii cu noi înșine, în manieră creativă. Altfel spus, viitorul omnirii depinde în cea mai mare măsură de cât de dezvoltate vor fi capacitățile noastre creatoare. Profesionalismul în creația artistică presupune nu numai cunoașterea legilor artei, ci și cunoașterea propriei lumi interioare, a personalității proprii, a capacităților proprii de expresie.

Ne întrebăm de ce oamenii, de-a lungul timpului, nu și-au pierdut interesul pentru artă. Iar un posibil răspuns poate fi: pentru că *arta este limbajul universal pentru exprimarea sentimentelor, a emoțiilor umane, a comunicării umane exterioare și interioare*. Oamenii se folosesc, în principal, de comunicarea verbală. Arta șterge barierele lingvistice și propune o alternativă viabilă atât pentru persoane normale, cât și pentru persoane cu dizabilități, spre exemplu nevăzători. Intrând în contact cu operele de artă, în modalități specifice, personalizate, individul poate înțelege ce a simțit autorul creându-le.

Art-terapia este o metodă de tratament alternativă celei prin cuvânt, prin intermediul creației artistice. Această metodă a atras atenția tot mai multor cercetători din întreaga lume. Manifestarea primelor forme de art-terapie a însoțit schimbările profunde din cultura țărilor dezvoltate ale Occidentului, iar dezvoltarea sa a fost strâns legată de mișcarea pentru îndeplinirea menirii sociale a artei, care a putut astfel să fie nu atât un obiect de fetișizare estetică, cât un factor de însănătoșire a oamenilor.

Ca definiție amplă a terapiei prin artă, Marele dicționar al psihologiei spune că este (2006, p. 112): „*orice încercare cu scop terapeutic, care utilizează mijlocirea atât a unei conduite, cât și a obiectului său, și se referă în mod explicit la categoriile artei. Este considerată uneori ca o metodă teoretică originală și suficientă prin ea însăși pentru rezolvarea anumitor dificultăți psihologice. De cele mai multe ori, ea este situată în cadrul metodelor de ajutor psihoterapeutice. În general, vizează utilizarea în scopuri terapeutice a unor tehnici ce țin de domeniul artelor plastice: pictură, desen, modelaj, sculptură, dar și, uneori, terapiile muzicale, cele care folosesc dansul, mima ori teatrul*”. În lucrarea noastră ne ocupăm de terapia prin artă, prin utilizarea picturii și desenului, deoarece acestea țin de competența noastră.

Art-terapia folosește limbajul expresiei vizuale și plastice. Acest lucru o face să fie un instrument de neînlocuit pentru cercetarea și armonizarea acelor laturi ale lumii interioare a omului pentru exprimarea cărora cuvintele nu sunt potrivite și/sau suficiente. De dezvoltarea art-terapiei se leagă speranțele pentru crearea unei metodologii umaniste sintetice și sincretice, care să studieze sistemic, în aceeași măsură, experiența artistică, intelectul omului și sentimentele acestuia, necesitatea de reflecție și setea de acțiune, planul trupesc și planul spiritual.

În România, apare primul centru de Art-terapie în 2004, organizație non-guvernamentală „Terapia prin artă” în Timișoara, centru unic în țară, la inițiativa doamnei Doina Pocioianu. Din martie 2010 începe primul curs de Art-terapie din România, la București, organizat de Phronetika, cu o echipă de formatori pregătiți în cadrul Wiener Schule for Kunsttherapie și coordonați de fondatoarea metodei Pronetika – Irmgard Maria Tarke. Deasemenea, s-au înființat diverse instituții de art-terapie pentru copii, începând cu anul 2009.

O contribuție remarcabilă în domeniul art-terapie au avut Statele Unite ale Americii și Anglia, dar și alte state din lume prin faptul că au stabilizat și consolidat identitatea domeniului a terapiei prin artă.

Art-terapia este o modalitate psihoterapeutică specifică, pusă la dispoziția persoanei pentru a se cunoaște, pentru a face față dificultăților vieții cotidiene și pentru a surmonta aceste dificultăți. Grație unor tehnici apropiate de pictură, desen, modelaj, sculptură, foto-montaj, măști, marionete etc., fiecare persoană poate să își activeze potențialul creativ cu scopul de a explora și de a-și înțelege mai bine emoțiile și sentimentele. Toate aceste „instrumente” sunt utilizate, într-un anumit mod, ca *medieri creatoare*. Art-terapia poate să fie utilizată și ca *modalitate de cunoaștere, chestionare și dezvoltare personală, de autodezvoltare*.

Art-terapia vizual-plastică este, prin excelență, o activitate simbolică, în cadrul căreia subiectul pune între el și terapeut un produs de nuanță artistică, o „operă” care are o dublă funcție - de semnificare și de comunicare - de-a lungul unui joc transferențial și contra-transferențial, de descoperire a conținutului psihic latent. Art-terapia caută să dezvolte un limbaj simbolic al lumii interioare și exterioare a individului, sub forma *metaforelor și simbolurilor*, prin intermediul expresiei artistice.

Încheiem acest subcapitol cu aprecierea lui Adrian Hill privind efectele art-terapie asupra oamenilor (1945): „*The effects in sickness of beautiful things, of variety of objects, and especially of brilliancy of colours is hardly at all appreciated... People say the effect is only on the mind. It is no such thing. The effect is on the body too. Little as we know about the way in which we are affected by form, by colour and light, we do know this, that they have an actual psysical effect*”.

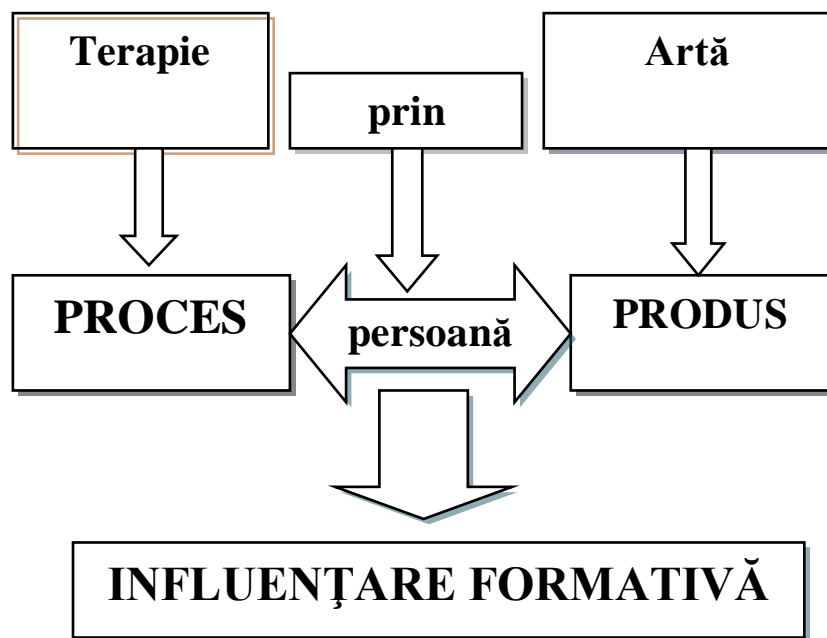

Figura 2.VII. Schema grafică a influențării formative prin artă

În figura 2.VII. am propus o schemă care accentuează legăturile pozitive ale terapiei prin artă cu persoanele implicate, prin intermediul unui proces benefic, formativ-terapeutic spre a obține un produs artistic, având ca efect final influențarea formativă a persoanei sau grupului de persoane respective. *Terapia* este echivalentă cu *procesul*, cu demersul activității de educație plastică; *arta* își are corespondentul în *produsul* obținut, în opera de artă realizată; *persoana* este componenta principală în această ecuație, liantul dintre toate elementele constituente, iar rezultatul acestui ansamblu de factori și acțiuni este influențarea formativă a individului.

Secțiunea a 2-a – CERCETARE DIDACTICĂ PE TEMA „INFLUENȚAREA FORMATIVĂ A PREȘCOLARILOR DE NIVEL II PRIN EDUCAȚIA ARTISTICO-PLASTICĂ”

Capitolul VIII – COORDONATELE GENERALE ALE CERCETĂRII, prezintă cadrul general al cercetării, design-ul, scopul, obiectivele, ipoteza, variabilele, strategia cercetării: metodele și instrumentele utilizate, eșantionul de subiecți și de conținut, precum și etapele cercetării pedagogice.

Cercetarea practic-aplicativă va urmări să investigheze și să descrie efectele benefice ale terapiei prin artă asupra preșcolarilor (beneficiarii activităților educative), modul în care aceștia pot fi sprijiniți pentru a evolua în sens dezirabil din perspectivă cognitivă, afectivă și psihomotorie. Deasemenea, ne propunem ca prin demersul nostru doctoral, pe lângă concluziile desprinse, bazate pe un fundament riguros științific, să identificăm și să formalizăm noi orizonturi de cercetare pedagogică circumscrise acestei vaste problematici, precum și noi teme operaționale de investigație.

Alegerea temei de cercetare a fost determinată, pe de o parte de specializarea noastră – domeniul artistic – dar și de experiența practică proprie de predare în învățământul preșcolar (1997-2012), care chiar dacă nu este foarte bogată, ne-a permis să observăm unele dificultăți, unele probleme mai mult sau mai puțin critice, precum și să intuim sau chiar să identificăm unele modalități de a ameliora aceste neajunsuri. Mai mult, credem că schimbările dictate de noile direcții de politică și reformă educațională sunt probleme de actualitate care interesează pe toți cei care lucrează în domeniu, iar lucrarea noastră se înscrie în unele din aceste direcții strategice. Chiar dacă nu va fi posibilă identificarea, experimentarea și validarea de soluții științifice pentru toate problemele care vor fi identificate (de altfel, nici nu ne propunem acest lucru), nutrim speranța că lucrarea noastră va reprezenta o resursă bibliografică referențială pentru literatura de specialitate și va oferi deschideri spre noi orizonturi de cercetare fundamentală și mai ales aplicativă.

⇒ Scopul cercetării:

Ca scop în cadrul cercetării inițiate de noi, am propus: *investigarea valențelor formative ale art-terapiei în influențarea formativă a preșcolarilor cu probleme sociale și familiale* (probleme de adaptare la mediul grădiniței, comportamente indezirabile în ceea ce privește grupa de copii, familia, dar și societatea).

⇒ **Obiectivele cercetării:**

Cercetarea realizată de noi își propune următoarele obiective:

a) în plan teoretic:

- identificarea aspectelor esențiale legate de rolul art-terapiei în dezvoltarea personală a preșcolarilor;
- identificarea de modalități concrete de valorificare a funcțiilor formativă, proiectivă și terapeutică a artei, în vederea optimizării activităților didactice la preșcolari.

b) în plan empiric-metodic:

- oferirea unui set de instrumente de lucru pentru educatori: desene realizate de preșcolari, instrumente didactice, teste sociometrice etc., care să îi ajute în activitățile concrete;
- oferirea de modele de lucru privind utilizarea art-terapiei la preșcolarii cu probleme sociale și familiale;
- experimentarea de activități formative prin intermediul artei, la preșcolarii cu probleme sociale și familiale;
- verificarea în plan afectiv-motivațional și comportamental a efectelor programului de influențare formativă prin educația artistico-plastică și prin intermediul materialelor curriculare realizate de preșcolari.

⇒ **Ipoteza și variabilele cercetării**

Ținând cont că perioada preșcolară este foarte importantă în dezvoltarea ulterioară a individului, am formulat următoarea **ipoteză generală**:

Participarea preșcolarilor la un program educațional, centrat pe influențarea formativă a acestora prin educația artistico-plastică, respectiv pe materiale curriculare – desene – create de preșcolarii înșiși și valorificate în sens terapeutic și proiectiv, îi va sprijini semnificativ în demersurile de adaptare și integrare socială eficientă în grădiniță.

În funcție de ipoteza generală s-au conturat următoarele ipoteze secundare:

- Dacă preșcolarii cu diverse probleme (sociale, familiale, de comportament) vor participa la un program educațional prin art-terapie, atunci ei vor putea să își exprime mai ușor ideile și să inițieze acțiuni de relaționare cu cei din jur din proprie inițiativă, fără rezerve și temeri.
- Art-terapia va ajuta copiii cu probleme de relaționare și comunicare să inițieze contacte verbale și nonverbale și să ofere ajutor colegilor, stimulând procesul de maturizare emoțională și socială a acestora.
- Art-terapia îl ajută pe copil să se înțeleagă pe sine, să se elibereze de anxietățile acumulate, de tensiuni și să dezvolte abilități de comunicare și relaționare interpersonală.
- Prin art-terapie copilul va dobândi o libertate crescută de exprimare verbală și nonverbală și de manifestare a dorințelor sale, va dobândi încredere în forțele proprii, se va integra eficient în grădiniță.

⇒ **Variabila independentă:**

- Implementarea *Programului educațional*, centrat pe influențarea formativă a preșcolarilor prin intermediul art-terapiei, respectiv prin activitățile care au la bază pictura și desenul, utilizând materiale și tehnici cât mai atractive, stimulative.

⇒ **Variabilele dependente:**

Variabilele dependente ale cercetării pot fi vizualizate în tabelul de mai jos, unde esențializăm corespondențele funcționale dintre variabilele dependente de interes, metodele și instrumentele de cercetare utilizate:

VARIABLE DEPENDENTE ALE CERCETĂRII	METODE DE CERCETARE	INSTRUMENTE DE CERCETARE	STATUTUL/CARACTERISTICIALE INSTRUMENTELOR DE CERCETARE
- capacitatea de adaptare a preșcolarului la cerințele educaționale și sociale specifice mediului curricular al grădiniței	- ancheta pe bază de chestionar	- chestionarul	- preluat și adaptat
	- metode sociometrice	- matricea sociometrică	
- nivelul de dezvoltare al capacităților de exprimare verbală și nonverbală a dorințelor, sentimentelor, trăirilor;	- metoda testelor proiective	- testul casei - testul familiei - testul omulețului - testul casă-copac-persoană - testul copacului - testul Davido-ChaD	- tradus și adaptat – original, în această variantă nu s-a mai utilizat din câte știm noi
- capacitatea de autocunoaștere și autoacceptare și nivelul stimei de sine și a încrederii în sine	- observație	- fișa de observație	
	- ancheta pe bază de chestionar	- chestionarul	- preluat și adaptat
- nivelul de dezvoltare a capacităților cognitive, creative și a capacității de cooperare în grupuri	- metoda testelor proiective	- testul casei - testul familiei - testul omulețului - testul casă-copac-persoană - testul copacului - testul Davido-ChaD	- tradus și adaptat – original, în această variantă nu s-a mai utilizat din câte știm noi
	- metode sociometrice	- matricea sociometrică	
- capacitatea de eliberare de tensiuni, anxietăți acumulate, frustrări și sentimente negative	- ancheta pe bază de chestionar	- chestionarul	- preluat și adaptat
	- observația	- fișa de observație	
	- metoda testelor proiective	- testul casei - testul familiei - testul omulețului - testul casă-copac-persoană - testul copacului - testul Davido-ChaD	- tradus și adaptat – original, în această variantă nu s-a mai utilizat din câte știm noi

Tabelul 1.VIII. Corespondențele funcționale dintre variabilele dependente, metodele și instrumentele de cercetare

⇒ **Strategia cercetării**

Metodele folosite în cadrul cercetării noastre sunt:

- metoda testelor proiective,
- metoda observației,
- metoda biografică (biografii multiple),
- metoda anchetei pe bază de chestionar,
- metodele cercetării documentelor curriculare și a altor documente școlare,
- metoda analizei produselor activității (desenele copiilor),
- metodele sociometrice.

Prin intermediul acestora vom colecta informații pentru diversele etape ale cercetării.

⇒ **Eșantionul de conținut**

Referitor la problematica eșantionării conținutului, facem precizarea că investigarea experimentală s-a realizat la grupele mare și pregătitoare (nivel II).

Eșantionul de conținut include:

- conținuturile categoriilor de activități de „Educație artistico-plastică” prezente în „Curriculum pentru învățământul preșcolar”:
  - ✓ identificarea și utilizarea elementelor de limbaj plastic,
  - ✓ aplicarea culorilor prin diferite tehnici (cu pensula, cu buretele, palma, talpa, dopuri, pânză, șampilă etc.),
  - ✓ identificarea culorilor primare, dar ulterior și a celor binare,
  - ✓ activități de pictură cu utilizarea culorilor primare/binare organizate în sala de grupă dar și în aer liber,
  - ✓ exerciții de compoziție plastică utilizând tehnicile: șampilare, ceară topită, pictură pe sticlă, pe lemn, pietricele și scoici,
  - ✓ exerciții de obținere a punctului prin tehnici diverse (stropire, șablonul, suflare cu paiul),
  - ✓ tratarea decorativă a suprafețelor utilizând linia și petele de culoare (linia dreaptă, oblică, spirală/pata plată picturală),
  - ✓ compunerea unor forme spontane și elaborate,
  - ✓ exerciții de finalizare a creațiilor plastice realizate (înramare, afișare, amenajarea spațiului expozițional etc.),
  - ✓ exerciții de analizare a unor creații plastice originale.

⇒ **Eșantionul de participanți:** 50 preșcolari selectați din 493 copii.

⇒ **Etapele cercetării pedagogice:**

Etapa pre-experimentală

Această etapă presupune studierea preșcolarilor având în vedere:

- dificultăți de învățare,

- dificultăți de comunicare,
- dificultăți de integrare în cadrul grupei de copii.

Din cei 493 preșcolari cu care se lucrează în această etapă se va stabili un eșantion de subiecți prin îmbinarea metodei observației cu alte metode de cercetare: metoda biografică, studiul documentelor, metoda testelor proiective.

Etapa experimentului formativ

Cuprinde implementarea programului de educațional, respectiv un program personalizat, individualizat, acolo unde este cazul. Se va realiza colecția studiilor de caz, se vor prezenta concluziile acestei etape, dar se vor prezenta și interpreta cantitativ datele experimentale pentru loturile de preșcolari participanți.

Etapa post-experimentală

Cuprinde verificarea post-experimentală prin intermediul tehnicilor proiective, dar și prin utilizarea celorlalte metode folosite în etapa pre-experimentală și formativă. Astfel se va putea verifica evoluția preșcolarilor selectați, se va putea realiza o comparație riguroasă, se va decide în ce măsură s-au realizat obiectivele cercetării și se va stabili dacă ipoteza s-a confirmat sau nu.

Capitolul IX – ETAPA PRE-EXPERIMENTALĂ

Cercetarea întreprinsă de noi a avut scopul de a identifica preșcolarii cu diverse probleme de comportament, de socializare, de integrare în grup, de afectivitate prezente și manifeste în cadrul grupelor de copii preșcolari și în mediul curricular al grădiniței, precum și validarea unor modalități de prevenire sau depășire a acestora. În prima sa etapă, cercetarea noastră a integrat un demers investigativ de natură constatativă, de la ale cărui date s-au inițiat strategii de lucru valorificabile în abordarea complexă a problematicii studiate.

În cadrul cercetării noastre am ales să folosim, pentru început, metoda testelor proiective, precum și analiza produselor artistice rezultate în urma acestor teste. Considerăm că este pasul cel mai important din etapa de colectare a datelor inițiale, din cadrul căreia vom stabili eșantionul de subiecți, desigur, utilizând și alte metode, pentru a avea o bază de date foarte solidă.

Utilizând aceste teste proiective, ***nu vom diagnostica (din punct de vedere psihologic) nici un copil, nu vom interpreta lucrările acestora așa cum se procedează de regulă în cazul acestor tehnici.*** Vom încerca, prin intermediul desenelor realizate de copii să identificăm acei copii care au probleme afective, de integrare socială (grupa de copii), de comunicare etc., numai cu ajutorul elementelor de limbaj plastic, al culorilor utilizate, al spațiului utilizat.

CRITERIUL	COTARE
Această variabilă nu poate fi cotate. Subiectul nu a realizat desenul sau nu a folosit materialele cerute.	0
Materialele sunt folosite doar pentru a contura formele sau obiectele din imagine, sau pentru a trasa diverse linii, nici una dintre forme nu este colorată în interior.	1
Materialele sunt folosite pentru a contura cele mai multe forme sau obiecte, dar numai o formă sau un obiect este colorat în interior. Un obiect realizat doar cu ajutorul unui punct (de exemplu o frunză) nu este considerat ca fiind colorat în întregime.	2
Doă sau mai multe (dar nu toate) forme sau obiecte sunt colorate în interior.	3

Materialele sunt folosite atât pentru conturarea formelor sau obiectelor, cât și pentru colorarea în interior a acestora.	4
Materialele sunt folosite pentru a contura formele și obiectele, pentru a le colora în interior, dar și pentru a completa spațiul din jurul lor.	5

Tabelul 1.IX. Criterii de cotare pentru variabila „proeminența culorii”

CRITERIUL	COTARE
Această variabilă nu poate fi cotate. Subiectul nu a folosit materialele specificate sau culorile sunt greu sau imposibil de distins una față de alta.	0
Întreaga figură este desenată într-o singură culoare, iar acea culoare este albastru, verde, gri, negru, maro sau violet. (culorile reci reprezintă opoziția)	1
Întreaga figură este desenată într-o singură culoare, iar acea culoare este alb, galben, roșu, portocaliu sau roz. (culorile calde favorizează procesele de adaptare și de bună dispoziție)	2
Doar două-trei culori sunt folosite corect.	3
Cele mai multe culori sunt utilizate corect.	4
Toate culorile sunt utilizate corect, în concordanță cu specificul obiectelor din imagine.	5

Tabelul 2.IX. Criterii de cotare pentru variabila „potrivirea culorilor”

CRITERIUL	COTARE
Această variabilă nu poate fi cotate; sau subiectul nu a realizat desenul.	0
Mai puțin de 25% din spațiul foi este utilizat.	1
Aproximativ 25% din spațiul foi este utilizat.	2
Aproximativ 50% din spațiul foi este utilizat.	3
Aproximativ 75% din spațiul foi este utilizat.	4
100% din spațiul foi este utilizat.	5

Tabelul 3.IX. Criterii de cotare ale variabilei „spațiul foi”

CRITERIUL	COTARE
Această variabilă nu poate fi cotate deoarece elementele individuale nu pot fi identificate.	0
Desenul constă doar din mâzgălituri sau cercuri, linii, bucle.	1
Desenul nu are o linie de bază; elementele copacului nu sunt corect plasate. Sunt părți omise sau distorsionate. Rădăcinile, frunzele sau alte detalii pot fi incluse.	2
Există o linie de bază și/sau cerul. Construcția este compusă din figuri geometrice.	3
Obiectele se suprapun, și fiecare obiect este de dimensiune realistă în comparație cu celelalte. Figurile sunt rigide. Sunt prezente detalii precum rădăcini, frunze, flori, fructe sau altele.	4
Desenul reflectă gradul de conștientizare al realizării unui copac. Sunt incluse detalii speciale ale elementelor componente ale copacului, noduri, crengi, ramuri, diverse elemente decorative.	5

Tabelul 4.IX. Criterii de cotare pentru variabila „nivelul de dezvoltare”

CRITERIUL	COTARE
Această variabilă nu poate fi cotate deoarece itemii individuali nu pot fi identificați.	0
Nu există decât un element simplu, nefinisat.	1
Există un element alături de care există și o linie a orizontului sau o linie a bazei/pământului.	2
Există elementul principal, alături de care există o linie a orizontului sau/și una a bazei, și/sau una sau două detalii adiționale acesteia, dar și flori sau soare, sau sugerarea unui spațiu.	3
Este reprezentat elementul cerut, alături de elemente specifice mediului înconjurător: nori, păsări, flori, iarbă.	4
Este reprezentat elementul cerut, alături de care abundă detaliile, precum: gard, poartă, casă, flori, fluturi, găze, soare, ploaie etc., precum și alte elemente decorative.	5

Tabelul 5.IX. Criterii de cotare pentru variabila „detalii ale obiectelor și ale mediului înconjurător”

Dintre testele folosite în această etapă, amintim: testul omulețului, testul familiei, testul casei, testul HTP (casă, copac, persoană) și testul arborelui, urmând ca doar în etapa post-experimentală să folosim și testul Davido-ChaD. În tabelele I.IX.-5.IX., am prezentat modul de cotare al testelor, esențializat.

Rezultatele obținute prin aplicarea acestor teste, dar și a celorlalte metode utilizate sunt prezentate în supcapitolul IX.4. Stabilirea eșantionului de subiecți s-a făcut în urma analizei rezultatelor obținute, respectiv au fost selectați copiii care au obținut punctajele cele mai mici la testele proiective, au interacționat cel mai puțin cu colegii, s-au implicat puțin sau deloc în cadrul activităților, nivelul de deschidere față de colegi sau față de cadrul didactic a fost aproape nul. S-au luat în considerare și rezultatele testelor sociometrice, fiind selectați acei copii care erau în afara sociogramei, copii care nu au fost numiți de alți colegi, respectiv copiii care nu s-au integrat suficient de bine în cadrul colectivului din care fac parte.

Capitolul X – ETAPA FORMATIVĂ A CERCETĂRII

Etapa formativă a cercetării a constat în elaborarea unui program de intervenție educațională și în experimentarea lui pe eșantionul de subiecți aleși în etapa anterioară. Eșantionul general de preșcolari a fost alcătuit din grupuri de maximum 10 copii, funcție de efectivele din grădinițele implicate în cercetare. În finalul capitolului sunt cinci studii de caz prezentate pe larg.

Din perspectivă didactică, în cadrul acestui program educațional, accentul s-a pus pe valorificarea valențelor formative ale educației plastice în special, folosind însă diverse metode didactice, mijloace de învățământ, materiale curriculare, spații de lucru, cât mai deosebite, mai antrenante, dar și unele cu valențe socializatoare, precum și metoda cunoscută în terapia prin artă sub numele de „a treia mână”.

Scopul programului este acela de a influența formativ preșcolarii cu ajutorul educației artistico-plastice, astfel încât să se adapteze și integreze social eficient. Intențiile sunt de a ajuta copiii să relaționeze mai ușor cu cei din jur, să inițieze acțiuni din proprie inițiativă, să-și exprime mai ușor propriile idei, opinii, temeri, să ceară și să ofere ajutor colegilor, să-și dezvolte abilitățile de comunicare și relaționare interpersonală. Astfel, cu ajutorul terapiei prin artă, copilul va dobândi încredere în forțele proprii, se va integra ulterior mai bine în viața clasei, a școlii, a comunității.

Componente structurale: 10 sesiuni de activități educaționale, respectiv sesiuni de lucru individual și în grup în cadrul activităților educaționale circumscrise disciplinei „Educație plastică”.

Programul urmărit:

- deblocarea și motivarea copiilor pentru experiența de grup;
- crearea unui climat securizant și afectiv care să permită dizolvarea rezistențelor copiilor pentru o comunicare autentică;
- organizarea unui sistem de activități care facilitează: instalarea și promovarea comunicării reale, autentice preșcolar-preșcolar și preșcolar-educatoare, activarea și optimizarea resurselor creative ale preșcolarilor, autoreglarea și dezvoltarea lor personală, optimizarea comportamentului manifestat în grup, promovarea cooperării și exersarea capacităților lor empatice.

Utilizăm sintagma *sistem de sesiuni* întrucât sesiunile reprezintă, practic, subsisteme ale programului de intervenție educațională prin artă destinat preșcolarilor (care poate fi văzut ca un sistem), încadrat în macrosistemul/suprasistemul reprezentat de cercetarea pedagogică ameliorativă realizată de noi:

- sesiunile de lucru se caracterizează prin *coerență teleologică*, întrucât toate contribuie, în modalități specifice la atingerea finalităților activităților didactice și, implicit, ale cercetării;
- între sesiunile de lucru există *legături sistemice și interlegături*, toate reprezentând structuri didactice și de cercetare deschise și flexibile și conținând *componente structurale relaționate, interrelaționate și complementare*, a căror acțiune concertată și convergentă permite atingerea finalităților cercetării pedagogice;
- sesiunile de lucru se caracterizează prin *coerență tematică*, întrucât sunt unitare din punctul de vedere al conținuturilor curriculare vehiculate: elemente de limbaj plastic (punct, linie, pată de culoare), cromatică (utilizarea diverselor culori - calde, reci), precum și din punctul de vedere al materialelor curriculare: tehnici de lucru și materiale diverse, specifice tematicilor abordate și nivelului de vârstă al subiecților;
- sesiunile de lucru au *caracter sistematic și continuu*, întrucât se desfășoară pe o perioadă de timp, în mod sistematic și continuu, permit asigurarea mecanismului feed-back (formativ și sumativ); se finalizează prin evaluare sumativă, însă presupun și evaluarea formativă a comportamentelor preșcolarilor exersate pe parcursul cercetării;
- sesiunile de lucru se caracterizează printr-o *abordare didactică graduală*, pornindu-se de la elemente și tehnici ușoare, până la cele mai complexe, care utilizează materiale cât mai antrenante și interesante, deosebite față de ceea ce se lucrează de regulă la grupă;
- sesiunile de lucru se caracterizează printr-o *abordare strategică*, în măsură să promoveze și să îmbine fundamentat activitățile didactice individuale și cele colective; astfel, la început s-a lucrat individual, iar spre finalul programului s-a lucrat în grup, mai mulți copii la o singură lucrare, în vederea stimulării socializării, comunicării, integrării în cadrul grupului și cooperării.
- sesiunile de lucru se caracterizează printr-o *continuitate structural-funcțională, operațională și acțională* din perspective multiple: științifică (disciplina arte plastice), axiologică, pedagogică, didactică, metodică, curriculară și a cercetării pedagogice.

Capitolul XI – ETAPA POST-EXPERIMENTALĂ

La sfârșitul perioadei formative a fost administrat post-testul, având ca scop monitorizarea comparativă a progresului și a schimbărilor apărute la nivelul comportamentului și conduitei preșcolarilor, în vederea stabilirii concluziilor referitoare la confirmarea sau infirmarea ipotezelor experimentale. Astfel, pe parcursul acestei etape, s-au aplicat următoarele teste: testele proiective – testul casei, testul familiei, testul casă-copac-persoană, testul arborelui, testul persoanei, dar și un test nou, Davido ChaD. Primele cinci teste au fost cotate după aceeași modalitate utilizată și în etapa pre-experimentală. Ultimul test a fost interpretat după alte criterii, respectiv cele stabilite de Roseline Davido, realizând astfel câteva studii de caz, pentru fiecare subiect în parte.

S-a utilizat metoda anchetei pe bază de chestionar, pentru a putea face o comparație între răspunsurile date înainte și după intervenția realizată de noi prin aplicarea programului educațional. S-a repetat și testul sociometric, pentru a observa dacă s-au înregistrează stagnări sau evoluții în cadrul grupelor de copii. Rezultate obținute înregistrate în etapa post-experimentală sunt prezentate în subcapitolul XI.2.

Capitolul XII – ANALIZA COMPARATIVĂ A REZULTATELOR OBȚINUTE ÎN ETAPA PRE-EXPERIMENTALĂ ȘI POST-EXPERIMENTALĂ

Pentru fiecare test și metodă utilizate s-a realizat o analiză comparativă riguroasă pentru a observa dacă s-au realizat evoluții sau regresii. Utilizând testul t – per ansamblu, pentru toate testele proiective la un loc, avem următoarele rezultate și putem realiza următoarele interpretări:

Paired Samples Statistics

	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1 pre	59,92	49	30,078	4,297
post	83,90	49	32,448	4,635

Tabelul 1.XII. Statistici eșantioane pereche pentru testele proiective

În acest tabel, prima coloană prezintă media, numărul de cazuri și abaterea standard pentru cele două grupuri. Media pentru pre-experiment este 59,92, iar abaterea sa standard este de 30,078. Media pentru post-experiment este de 83,90, abaterea standard fiind de 32,448.

Paired Samples Correlations

	N	Correlation	Sig.
Pair 1 pre & post	49	,913	,000

Tabelul 2.XII. Corelații eșantioane pereche pentru testele proiective

Al doilea tabel arată măsura în care cele două seturi de scoruri sunt corelate. Corelația dintre ele este de 0,913.

Paired Samples Test

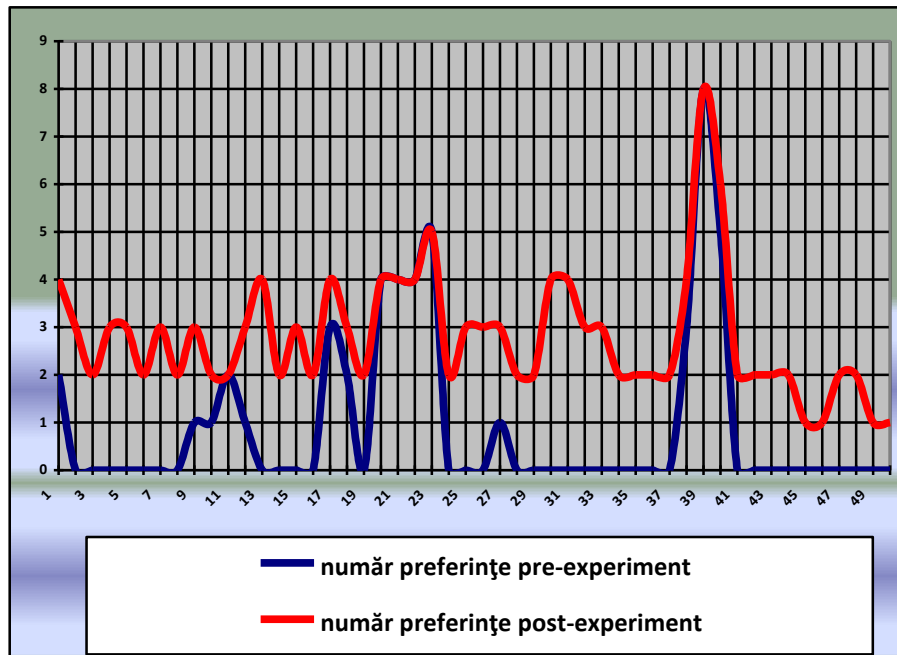
	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			

Paired Samples Test

		Paired Differences				t	df	Sig. (2-tailed)	
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
					Lower				Upper
Pair 1	pre - post	-23,980	13,220	1,889	-27,777	-20,182	-12,697	49	,000

Tabelul 3.XII. Testare eşantioane pereche pentru testele proiective

Tabelul al treilea oferă, pentru un prag de semnificație foarte ridicat, respectiv $p < 0,001$, valoarea pentru t (-12,697), gradele de libertate 49 și nivelul bidirecțional de semnificație, 0,000. Nivelul unidirecțional este obținut prin împărțirea la 2, fiind 0,000 și este semnificativ.

Figura 4.XII. Analiza comparativă pentru testul sociometric

CONCLUZII

Lucrarea și-a propus să evidențieze prin prisma explicitărilor teoretice, dar și practice, câteva dintre aspectele generale ale procesului instructiv-educativ prin intermediul educației artistico-plastice, cu particularizare la nivelul învățământului preșcolar.

Ipoteza generală propusă a fost următoarea: **Participarea preșcolarilor la un program educațional, centrat pe influențarea formativă a acestora prin educația artistico-plastică, respectiv pe materiale curriculare – desene – create de preșcolarii însăși și valorificate în sens terapeutic și proiectiv, îi va sprijini semnificativ în demersurile de adaptare și integrare socială eficientă în grădiniță.**

În urma analizei rezultatelor cercetării noastre, putem afirma că ipoteza generală a fost validată.

În ceea ce privește *ipotezele secundare*, putem afirma, de asemenea, că s-au confirmat, respectiv:

- Preșcolarii cu diverse probleme (sociale, familiale, de comportament) care au participat la programul educațional propus de noi, își exprimă mai ușor opiniile și inițiază acțiuni de relaționare cu cei din jur din proprie inițiativă, fără rezerve și temeri. Acest fapt a reieșit atât din etapele de observație, dar și din chestionarele aplicate.
- Art-terapia a ajutat copiii cu probleme de relaționare și comunicare să inițieze contacte verbale și nonverbale și să ofere ajutor preșcolarilor, stimulând maturizarea emoțională și socială a acestora.
- Art-terapia l-a ajutat pe copil să se înțeleagă pe sine, să se elibereze de anxietățile acumulate, de tensiuni și să dezvolte abilități de comunicare și relaționare interpersonală.
- Prin art-terapie copilul și-a dobândit o libertate crescută de exprimare verbală și nonverbală și de manifestare a dorințelor sale, a dobândit încredere în forțele proprii, s-a integrat eficient în grădiniță, în cadrul grupei din care face parte dar nu numai.

Concluziile cercetării practic-aplicative realizate de noi, referitoare la valențele programului educațional proiectat, elaborat și implementat de noi au fost structurate pe următoarele categorii:

A) Concluzii referitoare la impactul programului educațional experimentat asupra capacității de adaptare a preșcolarului la cerințele educaționale și sociale specifice mediului curricular al grădiniței

Prin utilizarea metodei anchetei (bazate pe chestionar ca instrument de cercetare) și a metodelor sociometrice (matricea sociometrică fiind instrumentul de cercetare), am putut investiga capacitatea de adaptare a preșcolarului la cerințele educaționale și sociale specifice mediului curricular al grădiniței. Facem precizarea că în instrumentul de lucru (chestionarul) utilizat în contextul metodei anchetei a fost preluat și adaptat, astfel încât să îi asigurăm validitatea. După aplicarea programului educațional am obținut diferențe semnificative în ceea ce privește rezultatele obținute în etapa post-experimentală față de cea pre-experimentală.

B) Concluzii referitoare la impactul programului educațional experimentat asupra nivelului de dezvoltare al capacităților de exprimare verbală și nonverbală a dorințelor, sentimentelor, trăirilor

Nivelul de dezvoltare al capacităților de exprimare verbală și nonverbală a dorințelor, sentimentelor, trăirilor a reieșit în urma utilizării metodei testelor proiective, prin analiza punctajelor obținute, prin interpretarea desenelor din cadrul testului Davido-ChaD, dar și cu ajutorul anchetei pe bază de chestionar. Rezultatele net superioare obținute în etapa post-experimentală demonstrează faptul că preșcolarii au un nivel al capacităților de exprimare verbală și nonverbală a dorințelor, sentimentelor și trăirilor îmbunătățit semnificativ. Influențarea formativă a preșcolarilor exercitată pe parcursul intervenției noastre le-a permis acestora ca în intervalul de timp scurs de la începerea cercetării și până la finalul acesteia să se (auto)modeleze, grație desenului, și din punctul de vedere al exprimării propriilor dorințe, trăiri și sentimente.

C) Concluzii referitoare la impactul programului educațional experimentat asupra capacității de autocunoaștere și autoacceptare și nivelul stimei de sine și a încrederii în sine

În urma experiențierii programului educațional propus de noi, capacitatea de autocunoaștere și autoacceptare și nivelul stimei de sine și a încrederii în sine a crescut simțitor, iar metodele care ne-au oferit aceste rezultate au fost observația și ancheta pe bază de chestionar, dar și desenele copiilor, acestea fiind realizate într-un mod mult mai lejer, fără constrângeri, fără temeri, exprimând o mai mare libertate și încredere. Cu toate că ne raportăm la vârsta preșcolară, variabilelor „nivelul stimei de sine” și „nivelul încrederii în sine” le putem asocia chiar și indicatori

observaționali (utili în contextul metodei observației), pe baza cărora ne putem pronunța (cel puțin în manieră empirică) în legătură cu nivelul acestor variabile. În cercetarea noastră, am combinat rezultatele obținute cu ajutorul metodei observației cu cele obținute prin aplicarea unui chestionar preluat și adaptat.

D) Concluzii referitoare la impactul programului educațional experimentat asupra nivelului de dezvoltare a capacităților cognitive, creative și a capacității de cooperare în grupuri

Nivelul de dezvoltare al capacităților cognitive, creative și al capacității de cooperare în grupuri a fost net mai ridicat în etapa post-experimentală, lucru vizibil din analiza rezultatelor obținute folosind metoda testelor proiective, dar și metodele sociometrice. Astfel că, dacă în cadrul etapei pre-experimentale copiii aveau dificultăți și temeri în a se exprima liber și într-un mod creativ, după parcurgerea programului educațional au dat dovadă de încredere, creativitate, cooperare în realizarea desenelor propuse, alături de colegii de grupă, colaborând în permanență, schimbând idei, nemaifiind inhibați sau timorați. Fiind vorba despre preșcolari de nivelul II, am considerat că nu este prematur să recurgem la activități didactice colaborative la nivelul grupelor de copii care au primit ca sarcină realizarea de desene colective. Pentru noi ca și cercetători au fost prilejuri de observare a comportamentelor individuale și colective, dar pentru a asigura caracterul riguros științific al acestei categorii de concluzii am recurs la metoda testelor proiective și la metodele sociometrice (a se vedea tabelul 1.VIII.).

E) Concluzii referitoare la impactul programului educațional experimentat asupra capacității de eliberare de tensiuni, anxietăți acumulate, frustrări și sentimente negative

Capacitatea de eliberare de tensiuni, anxietăți acumulate, frustrări și sentimente negative a fost vizibilă la nivel teoretic în urma analizei rezultatelor obținute în etapa pre-experimentală și post-experimentală, utilizând metodele: ancheta pe bază de chestionar, observația, metoda testelor proiective. Astfel copiii și-au redus semnificativ sentimentele negative și tensiunile avute la un moment dat, datorită efectului de sublimare prin artă din cadrul programului nostru educațional, pe care noi l-am testat la vârsta preșcolarității. La nivel practic, copiii erau mai atenți unii cu ceilalți, reacționau altfel în cazul unui conflict, încercând în permanență să colaboreze și să rezolve amiabil o situație mai puțin plăcută. De altfel, am putea spune că am verificat – șa această vârstă – concluzia specialiștilor referitoare la faptul că putem atribui situațiilor conflictuale influențe educaționale pozitive, generatoare de performanțe ridicate.

Putem afirma că *Programul educațional* propus de noi, axat pe educația artistico-plastică sau terapia prin artă, program centrat pe influențarea formativă a preșcolarilor a permis obținerea de rezultate bune și foarte bune. Dorim să subliniem faptul că acest program educațional a fost structurat și formulat în totalitate de noi.

Contribuțiile pe care ne dorim să le aducem prin intermediul acestei lucrări sunt tocmai încercările de a introduce și pe teren românesc terapia prin artă, profesia de art-terapeut. Este o temă destul de nouă, neexistând multe cercetări în acest sens, dar cu excepții în ultimii ani (Constantin Enăchescu, Vasile Preda, Vasile Cioca, Mihaela Gorcea). Din 2010 s-a înființat primul curs de terapie prin artă, cu ajutorul unei instituții private de artă din Viena, la Timișoara. Însă vorbind la nivelul copiilor preșcolari, în sistemul educațional românesc nu s-a întreprins nimic până în prezent.

O altă contribuție teoretică, dar și practic-aplicativă este concluzia fundamentată că influențarea formativă a personalității se realizează prin intermediul art-terapiei, cu ajutorul unor programe personalizate. Astfel, prin intermediul art-terapiei la acest nivel, copilul se va integra mult mai bine social, depășindu-și dificultățile întâlnite la această vârstă, dificultăți care mai târziu sunt mult mai greu, dacă nu imposibil de depășit.

Referitor la partea practic-aplicativă, menționăm ca element de noutate modalitatea de cotare a testelor proiective, nu după forma lor standard de interpretare, ci după niște criterii stabilite la nivel de ansamblu, caracteristice fiecărui test în parte, validate de noi. Astfel, mai ales în cazul utilizării unui eșantion mai mare de subiecți, folosind metoda tehnicilor proiective, datele pot fi adunate mult mai ușor, sunt concretizate în niște indicatori clari, operaționali care permit studiul comparativ ulterior.

Suntem siguri că lucrarea noastră se înscrie în contextul preocupărilor pedagogice actuale și că răspunde în același timp nevoilor impuse de noile cerințe ale practicii educației plastice, ea oferind unele repere valabile la toate nivelele educaționale, nu doar la cel al învățământului preșcolar. Concepută inițial din dorința de a ne clarifica niște probleme ce țin de practica pedagogică plastică, am descoperit pe parcurs complexitatea și adevăratele dimensiuni și implicații ale problemelor.

Așa cum menționam mai devreme, dorim să conștientizăm în primul rând cadrele didactice, de importanța acestei discipline, „educația artistico-plastică”, nu numai la nivel teoretic, ci mai ales la nivel practic. La nivel teoretic există suficiente materiale, cel puțin pentru unele etape de școlarizare, respectiv pentru nivelul învățământului preșcolar, pe când la nivel practic constatăm cu ușurință o serie de:

- dificultăți datorate lipsei de orientare didactică și de abilitare curriculară a practicienilor;
- simplificări ale valențelor formative ale disciplinei – acestea devin transparente prin intermediul modalităților concrete de proiectare, organizare și realizare a activităților de educație plastică;
- înțelegeri greșite ale semnificațiilor unor concepte, sintagme, recomandări etc.;
- practici educative ineficiente, disfuncții în realizarea activităților didactice, care generează comportamente disfuncționale la preșcolari în contextul disciplinei „Educație plastică”.

Referindu-ne la aspectul terapeutic al artei, art-terapia reprezintă folosirea terapeutică a creației artistice pentru îmbunătățirea stării emoționale a persoanelor care au diferite dificultăți de comunicare, integrare etc. Atelierele de art-terapie propun un loc de exprimare liberă și creativă a emoțiilor, ideilor, frustrărilor, anxietăților. Art-terapia este un proces terapeutic benefic persoanelor de toate vârstele: copii, adolescenți, adulți și vârstnici, care pot întâmpina dificultăți fizice, emoționale, spirituale sau intelectuale.

Recomandările noastre vizează măsuri educaționale de nivel macro- și microsistemic, atât pentru perioada imediat următoare, dar mai ales dorim să ne referim la un termen lung. Considerăm extrem de important acest aspect, cu atât mai mult cu cât privim realitatea socială și profesională și observăm că suntem înconjurați de kitch pe toate planurile. Aceste lucruri nu se vor schimba, dacă nu se vor lua măsurile necesare, cum ar fi:

- **Sensibilizarea** instanțelor educaționale, a decidenților din domeniul educației, a cadrelor didactice, a părinților, dar și a publicului larg pentru a valorifica valențele formative ale acestei discipline într-o perspectivă mult mai amplă, respectiv în contextul influențării comportamentale favorabile a subiecților educației (preșcolari, școlari, tineri și adulți) lor și nu numai și în contextul sprijinirii procesului de formare și modelare a personalității omului de tip nou, modern, integrat într-o realitate complexă.
- Includerea în **curriculumul formării inițiale și continue** a cadrelor didactice din România a unor discipline obligatorii și opționale circumscrise domeniului „Educației plastice”, proiectate curricular și realizate într-o manieră educațională și didactică modernă, cu valorificarea finalităților de ordin motivațional, instrumental, cognitiv și metacognitiv ale disciplinelor de studiu respective.

- Re-elaborarea și restructurarea **curriculumului scris**, cu deosebire a programelor școlare pentru toate etapele de școlarizare (momentan nu există programe sau manuale pentru nivelul clasei a XII-a și a XIII-a) și „afirmarea” ariei curriculare „Arte”, atât la nivel teoretic, cât și practic-aplicativ.
- Organizarea, în contextul asigurării educației permanente, de **cursuri și activități educaționale specializate** pe acest domeniu, al terapiei prin artă, nu numai pentru nivelul preșcolar, ci și pentru celelalte nivele și pentru persoane interesate: adolescenți, diverse grupuri profesionale, persoane cu deficiențe, adulți, vârstnici etc. Este nevoie de persoane bine pregătite din acest punct de vedere, care apoi să lucreze cu copiii din toate tipurile de unități de învățământ, cu tinerii și cu adulții, respectând cerințele psihopedagogice și didactice specifice.
- Realizarea unui **management curricular eficient** la nivelul disciplinei „Educație plastică”, prin valorificarea paradigmelor pedagogice moderne:
  - centrarea pe elev, ca subiect al activității instructiv-educative;
  - asigurarea coerenței intra- și interdisciplinare, intra- și intercurriculare;
  - dezvoltarea unor strategii didactice eficiente în raport cu necesitatea asigurării continuității și a progresului de la o clasă la alta, de la un ciclu curricular la altul, de la o etapă de dezvoltare ontogenetică la alta în formarea competențelor specifice.
- Realizarea unui **management eficient al conținuturilor** disciplinei „Educație plastică”, respectiv exploatarea valențelor instrumentale formative și informative ale conținuturilor specifice acesteia.
- Deși lucrarea noastră se referă strict la nivelul preșcolar, motivăm intenția noastră referitoare la toate etapele de școlarizare: nu este suficient să punem niște baze artistico-plastice numai la nivel preșcolar, fără a avea o continuitate ulterior. Pornind cu aceste baze, „construcția” gustului estetic se realizează în mare parte până la finalizarea liceului. Astfel, șansele de a schimba realitatea actuală sunt foarte mari. În acest mod, tot ceea ce numim cultură din acest punct de vedere are mari șanse să se transforme total: vor fi valorizate adevăratele talente, vor fi valorizați cu adevărat artiștii plastici. Ne întrebăm mereu de ce în cadrul actualei culturi din România, un artist plastic nu are trecere, dar în momentul în care ajunge în altă țară, este imediat pus în valoare, talentul său este recunoscut. Credem cu tărie că acesta este un posibil răspuns.

BIBLIOGRAFIE

- Abraham, A. (1963). *Le dessin d'un personne (Le test de Machower)*. Neuchâtel: Delachaux et Niestlé.
- Achiței, Gh., Breazu, M., Pascadi, I. (1982). *Estetica*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Adler, A. (1995). *Sensul vieții*. București: Editura IRI.
- Adler, A. (1996). *Cunoașterea omului*. București: Editura Științifică.
- Adler, A. (2010). *Psihologia copilului greu educabil*. București: Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Ailincăi, C. (2010). *Introducere în gramatica limbajului vizual*. Iași: Editura Polirom.
- Anastasi, A. (1976). *Psychological Testing*. New York: MacMillian.
- Andsell, G., & Pavlicevic, M. (2001). *Beginning research in the arts therapies*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Anzieu, D., Chabert, C. (2010). *Metodele proiective*. București: Editura Trei.
- Allport, G. (1991). *Structura și dezvoltarea personalității*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Ardelean, T.I. (1993). *Cunoașterea omului*. Arad: Editura Concordia.
- Arnheim, R. (2011). *Arta și percepția vizuală. O psihologie a văzului creator*. Iași: Editura Polirom.
- Ary, D., Jacobs, L.C., & Razavieh, A. (1996). *Introduction to research in education*. Orlando, FL: Harcourt Brace.
- Baddeley, A. (1998). *Memoria umană*. București: Editura Teora.
- Barklez, R. (2009). *Copilul dificil*. București: Editura Cognitrom.
- Bartos, M.J. (2009). *Compoziția în pictură*. Iași: Editura Polirom.
- Bejat, M. (1971). *Talent, inteligență, creativitate*. București: Editura Științifică.
- Bellak, L. (1950). *Projective psychology*. New York: Knopf.
- Birren, F. (1986). *Color Perception in art*. Schiffer Publishing Ltd, West Chester Pennsylvania.
- Bîrsănescu, Șt., Văideanu, G. (1961). *Educația estetică*. București: Editura de Stat Didactică și Pedagogică.
- Bocoș, M. (2002). *Instruire interactivă. Repere pentru reflecție și acțiune*. ediția a II-a, revăzută. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- Bocoș, M. (2007). *Teoria și practica cercetării pedagogice*. Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință.
- Bocoș, M. (2007). *Didactica disciplinelor pedagogice*. Pitești: Editura Paralela 45.
- Bocoș, M. (2008). *Teoria curriculumului. Elemente conceptuale și metodologice*. Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință.
- Bocoș, M., Catalano, H., Avram, I., Someșan, E. (coord.) (2009). *Pedagogia învățământului preșcolar. Instrumente didactice*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- Bocoș, M., Catalano, H. (coord.) (2008). *Pedagogia învățământului primar și preșcolar. Cercetări-acțiune*. (vol. 1), Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- Bocoș, M., Jucan, D. (2008). *Fundamentele pedagogiei. Teoria și metodologia curriculum-ului. Repere și instrumente didactice pentru formarea profesorilor*. Pitești: Editura Paralela 45.
- Boston, C.G. (1996). Life Story of an Art Therapist of Color, în *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, vol. 22, pp. 189-192.
- Bouillierce, B. (2002). *Cum să ne dezvoltăm creativitatea*. Iași: Editura Polirom.
- Bourgès, S. (1991). *Approche génétique et psychanalytique de l' enfant. Tome 1. Choix et interpretation des épreuves*. Paris: Delachaux & Niestlé.
- Boutonier, J. (1953). *Les dessins des enfants*. Paris: Éditions de Scarabée.
- Breben, S. (2002). *Metode interactive de grup – ghid metodic*. București: Editura Arves.
- Buchalter, S. (2009). *Art Therapy Techniques and Applications*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Buck, J.N. (1948). The H-T-P technique: A qualitative and quantitative scoring manual, în *Journal of Clinical Psychology* 4.
- Calligan, F. (1996). Art therapy as a profession: Implications for the education and training of art therapists, în *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, vol. 13, pp. 166-173.
- Campanaro, J. (1994). A Viewpoint from a Creative Artist and Her Personal Experience of Doing Art Therapy „Unaware”, în *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, vol. 20, pp. 170-172.
- Castilla, D. (2001). *Testul arborelui*. Iași: Editura Polirom.
- Catterall, M., Ibbotson, P. (2000). Using projective Techniques in Education, în *Research British Educational Research Journal*, vol. 73, pp. 311-316.
- Cerghit, I., Vlăsceanu, L. (coord.) (1988). *Curs de pedagogie*. Universitatea București.
- Chambala, A. (1994). Anxiety and Art Therapy: Treatment in the Public Eye, în *Journal of the American Art Therapy Association*, vol. 25, pp. 187-189.
- Chasseguet-Smirgel, J. (2002). *Psihanaliza artei și a creativității*. București: Editura Trei.
- Chiș, V. (2001). Activitatea profesorului între curriculum și evaluare. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

- Chiș, V. (2005). *Pedagogia contemporană – Pedagogia pentru competențe*. Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință.
- Chiș, V., Bernat, S. (2002). *Cooperare și interdisciplinaritate în învățământul universitar*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- Cioca, V. (2007). *Imaginația și creativitatea vizual-plastică*. Cluj-Napoca: Editura Limes.
- Cioca, V., Gorcea, M., Kiss, M. (2011). *Copiii și artele*. Cluj-Napoca: Editura Grinta.
- Ciolan, L., (2002). Învățământul preșcolar – dimensiuni contemporane, exigențe și tendințe, în *Educația preșcolară în România*, pp. 88 – 119.
- Clegg, B. (2003). *Creativitatea*. Iași: Editura Polirom.
- Collett, P. (2005). *Cartea gesturilor*. București: Editura Trei.
- Corman, L. (1964). *Le test du dessin de famille dans la pratique médico-pédagogique*. Paris: PUF.
- Corsaro, W. (2008). *Sociologia copilăriei*. Cluj-Napoca: Editura International Book Access.
- Cosmovici, A. (1996). *Psihologie generală*. Iași: Editura Polirom.
- Cox, M.V. & Catte, M. (2000). Severely disturbed children's human figure drawings: Are they unusual or just poor drawings?, în *European Child & Adolescent Psychiatry*, vol. 9, pp. 301-306.
- Cristea, S. (2000). *Dicționar de pedagogie*. București – Chișinău: Editura Litera.
- Crotti, E. (2009). *Copilul meu (aproape) adolescent*. București: Editura All.
- Crotti, E. (2010). *Desenele copilului tău. Interpretări psihologice*. București: Editura Litera.
- Cucoș, C. (1998). *Pedagogie*. Iași: Editura Polirom.
- Cucoș, C. (2011). De ce avem nevoie (și) de o educație pentru frumos?, în *Mesagerul Sfântului Anton, Revistă de spiritualitate a franciscanilor minori conventuali*, nr. 104, pp. 24-26.
- Daco, P. (1965). *Les triomphes de la psychanalyse*. Verviers: Editura Gerard.
- David, R. (1997). *Le David-Chat. Le nouveau test psychologique: du dépistage à la thérapie*. Paris: L'Harmattan.
- David, R. (1998). *Descoperiți-vă copilul prin desene*. București: Editura Image.
- David, R. (2011). *Comprendre les gribouillis. Une miroir de l'inconscient*. Paris: Éditions du Cygne.
- David, R. (2012). *La découverte de votre enfant par le dessin*. Paris: L'Archipel.
- David, R., Zerbib, M. (2011). *Dessins d'enfance, destins d'adulte*. Paris: Éditions du Cygne.
- Deaver, S. P. (2002). What constitutes art therapy research?, în *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, vol 19, pp. 23-27.
- Deaver, S. (2009). A Normative Study of Children's Drawings: Preliminary Research Findings, în *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy association*, 26 (1), pp. 4-11.
- De Castilla, D. (2001). *Testul Arborelui*. Iași, Editura Polirom.
- Delacroix, E. (1927). *Psychologie de l'art. Essai sur l'activité artistique*. Paris: F. Alcan.
- Delacroix, H. (1983). *Psihologia artei*. București: Editura Meridiane.
- Diatkine, R., Simon, J. (2006). *Psihanaliza la vârsta mică. Procesul psihanalitic la copil*. București: Editura Fundației Generația.
- Dincă, M. (2001). *Teste de creativitate*. București: Editura Paideia Științe.
- Dolto, F. (2006). *Psihanaliza și copilul*. București, Editura Trei.
- Dolto, F. (2009). *Dificultatea de a trăi. Povestiri psihanalitice despre copii*. București: Editura Trei.
- Drăghicescu, S. (2007). *Educația plastică, ghid metodic*. București: Editura Aramis.
- Druță, M.E. (2004). *Cunoașterea elevului*. București: Editura Aramis.
- Dumitrana, M. (2000). *Copilul, familia și grădinița*. București: Editura Compania.
- Dumitrana, M. (2006). Cunoașterea copilului – etapele evoluției desenului infantil, în M. Dumitrana, *Studii de psihopedagogie*, Craiova: Editura Reprograph.
- Dumitrașcu, N. (2004). *Tehnicile proiective în evaluarea personalității*. București: Editura Trei.
- Dutton, D. (2009). *The art instinct: Beauty, pleasure, and human evolution*. New York: Bloomsbury Press.
- Edwards, B. (1989). *Drawing on the Right Side of the Brain*. New York: St. Martin Press.
- Edwards, D. (1993). Why don't arts therapists do research? în H. Payne, *Handbook of inquiry in the arts therapies: One river, many currents*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Elaș, M. (2008). *Didactica experimentului vizual*. Cluj-Napoca: Editura Casei Corpului Didactic Cluj-Napoca.
- Enăchescu, C. (1973). *Elemente de psihologie proiectivă*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Enăchescu, C. (1977). *Psihologia activității patoplastice*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Enăchescu, C. (2005). *Tratat de teoria cercetării științifice*. Iași: Editura Polirom.
- Enăchescu, C. (2006). *Artă și nebunie. Universul plastic al iraționalului*. București: Editura Noi Media Print.
- Enăchescu, C. (2007). *Tratat de psihanaliză și psihoterapie*. Iași: Editura Polirom.
- Enăchescu, E. (2008). *Repere psihologice în cunoașterea și descoperirea elevului*. București: Editura Aramis.
- Engelhart, D. (1975). Dessin et personnalité chez l'enfant, în *Monographies Françaises de psychologie*, no. 52.
- Fay, H.M. (1941). *Intelligența și caracterul*. București: Editura „Cultura Românească”.

- Feder, B., & Feder, E. (1998). *The art and science of evaluation in the arts therapies*. USA: Charles C. Thomas.
- Feder, B., & Feder, E. (1998). *The art and science of evaluation in the arts therapies: How do you know what's working?*. Springfield, IL: Charles C Thomas.
- Filipescu, V. (coord), (1983). *Instrumente și modele de activitate în sprijinul pregătirii preșcolărilor pentru integrarea în clasa I*. București: Editura didactică și pedagogică.
- Finkelstein, J., Fernandez, L. (2011). *Techniques projectives: 12 cas cliniques*. Paris: Éditions in Press.
- Frank, L. (1939). Les methodes projectives pour l'étude de la personnalité, în „*J. Psychol*” 8.
- Franklin, M., & Politsky, R. (1992). The problem of interpretation: Implications and strategies for the field of art therapy, în *Arts in Psychotherapy*, vol. 19, pp. 163-175.
- Freud, A. (2002). *Eul și mecanismele de apărare*. București: Editura Fundației Generația.
- Freud, A. (2002). *Normal și patologic la copil*. București: Editura Fundației Generația.
- Freud, S. (1992). *Introducere în Psihanaliză. Prelegeri de Psihanaliză. Psihopatologia vieții cotidiene*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Freud, S. (2005). *Opere*. (16 volume), București: Editura Trei.
- Gage, J. (2009). *La Couleur dans l'art*. Paris: Thames&Hudson.
- Gantt, L. M. (1998). A discussion of art therapy as a science, în *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, vol. 15, pp. 3-12.
- Gantt, L. (2004). The case for formal art therapy assessments, în *Art Therapy. Journal of the American Art Therapy Association*, 21 (1), pp. 18-29.
- Gantt, L., & Tabone, C. (1998). *Formal Elements Art Therapy Scale The Feats Rating Manual (FEATS)*. Morgantown, WV: Gargoyle Press.
- Gerjoux, H. (1970). *Future Shock*. New York: Bantam Books.
- Ginger, S. (2002). *Gestalt terapia. Arta contactului*. București: Editura Herald.
- Glava, A., Glava, C. (2002). *Introducere în pedagogia preșcolară*. Cluj-Napoca: Editura Dacia Educațional.
- Goleman, D. (2008). *Inteligența emoțională*. București: Editura Curtea Veche.
- Golu, M. (1972). *Introducere în psihologie*. București: Editura Științifică.
- Golu, P. (1993). *Dinamica dezvoltării personalității*. București: Editura Geneze.
- Goodenough, F. (1926). *L'intelligence d'après le dessin*. Paris: PUF.
- Harris, D. (1963). *Children's drawings as measures of intellectual maturity*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Harrus-Revidi, G. (2008). *Psihanaliza simțurilor*. București: Editura Trei.
- Hassan, Y. (1999). *Paul Klee și pictura modernă*. București: Editura Meridiane.
- Hill, A. (1945). *Art versus illness. A story of art therapy*. London: George Allen and Unwin Ltd.
- Ianoși, I. (1982, 1985). *Nearța-Artă*. (volumul I și II), București: Editura Cartea Românească.
- Ionescu, M. (2000). *Demersuri creative în predare și învățare*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- Ionescu, M., Bocoș, M. (coord.) (2009). *Tratat de didactică modernă*. Pitești: Editura Paralela 45.
- Ionescu, M., Chiș, V. (coord.) (2009). *Fundamentări teoretice și abordări praxiologice în științele educației*. Cluj-Napoca: Editura Eikon.
- Ionescu, M., Chiș, V. (coord.) (2010). *Pedagogie aplicată – Studii ale doctoranzilor în științele educației*. Cluj-Napoca: Editura Eikon.
- Ionescu, M., Radu, I. (coord.) (2001). *Didactica modernă*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Ionescu, Mihaela. (coord.), (2010). *Repere fundamentale în învățarea și dezvoltarea timpurie a copilului de la naștere la 7 ani*. București: Editura Vanemonde.
- Iucu, R. (2008). *Instruirea școlară. Perspective teoretice și aplicative*. Iași: Editura Polirom.
- Jung, C.G. (1949). *Essays on a science of mythology, collected works*. vol. 9, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jung, C.G. (1976). The Tavistock lectures, *Analytical psychology: Its theory and practice, Collected Works*. vol. 18, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jung, C.G. (2006). *Dezvoltarea personalității*. București: Editura Trei.
- Junge, M. (1994). *A History of Art Therapy in the United States*. Mundelein, IL: American Art Therapy Association.
- Junge, M. B., & Linesch, D. (1993). Our own voices: New paradigms for art therapy research, în *Arts in Psychotherapy*, vol. 20, pp. 61-67.
- Kagan, M.S. (1979). *Morfologia artei*. București: Editura Meridiane.
- Kaplan, F. (1983). Drawing together: therapeutic use of the wish to merge, în *American Journal of Art Therapy*, 22, 3, pp. 79-85.
- Kaplan, F. (1994). Areas of Inquiry for Art Therapy Research, în *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, vol. 18, pp. 142-147.
- Kaplan, F. (1998). Scientific art therapy: An integrative and research-based approach, în *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, vol. 15, pp. 93-98.

- Kaplan, F. (2000). *Art, science and art therapy*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Klein, M. (2006). *Povestea unei analize de copil*. București: Editura Trei.
- Klein, M. (2006). *Psihanaliza copiilor*. București: Editura Trei.
- Knill, P. (2010). *Principles and Practice of Expressive Art Therapy*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Koch, Ch. (1958). *La test de l'arbre. Le diagnostic psychologique par le dessin de l'arbre*. Paris: Editura Vitte.
- Kramer, E. (1971). *Art as therapy with children*. New York: Schocken Books.
- Kramer, E. (1977). *Art therapy in a children's community*. New York: Schocken Books.
- Kramer, E. (1992). Reflections on the evolution of human perception: Implications for the understanding of the visual arts and of the visual products of art therapy, în *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, vol. 30, pp. 126-142.
- Kramer, E. (2000). *Art as therapy*. (collected papers), London: Jessica Kingsley Publishers.
- Krause, J. (2007). *Complete Color Index*. Ohio: HOW Design Books.
- Kretschmer, E. (1927). *Manuel théorique et pratique de psychologie médicale*. Paris: Payot.
- Laplanche, J., Pontalis, B. (1994). *Vocabularul psihanalizei*. București: Editura Humanitas.
- Lăzărescu, L. (2009). *Culoarea în artă*. Iași: Editura Polirom.
- La Pan, C. (2005). *Magia culorilor. Inițiere în cromoterapie*. Iași: Editura Polirom.
- Lezak, M. (1995). *Neuropsychological Assessment*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Liebert, R., Spiegler, M. (1994). *Personality: Strategies and Issues/With Practice Tests*. Brooks/Cole Pub Co.
- Lipps, T. (1987). *Estetica, contemplarea estetică și artele plastice*. (2 volume), București: Editura Meridiane.
- Littré, É. (1863-1872). *Dictionnaire de la langue française*. Paris: Hachette.
- Lovinescu, A., Gurău, V., Datcu, A. (1967). *Metodica predării desenului și modelajului în grădinița de copii*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Lowenfeld, V. (1982). *Creative and mental growth*. New York: MacMillan.
- Macavei, E. (2002). *Pedagogie. Teoria educației*. (vol. II) București: Editura Aramis.
- Machower, K. (1949). *Personality projection in the drawing of a human figure*. Springfield: Thomas Publishers.
- Malchiodi, C. (1995). Does a lack of art therapy research hold us back?, în *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, vol. 12, pp. 218-219.
- Malchiodi, C. (2007). *The Art Therapy Sourcebook*. USA: The McGraw-Hill Company.
- Maralynn, M. H. (1997). A Correlational Study of Art-based Measures of Cognitive Development: Clinical and Research Implications for Art Therapists Working with Children, în *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, vol. 19, pp. 63-68.
- Mateiaș, A. (2003). *Pedagogie pentru învățământul preșcolar*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- McIntire, S., Miller, L. (2010). *Fundamentele testării psihologice*. Iași: Editura Polirom.
- McNiff, S. (1998). *Art-based research*. London, UK: Jessica Kingsley.
- Meredieu de, F. (1974). *Le dessin d'enfant*. Paris: Éditions Universitaires.
- Miclea, M. (2003). *Psihologie cognitivă*. Iași: Editura Polirom.
- Minkowski, E. (1966). *Traité de psychopathologie*. Paris: PUF.
- Minulescu, M. (2001). *Bazele psihodiagnosticului*. București: Editura Univ. Titu Maiorescu.
- Minulescu, M. (2001). *Tehnici proiective*. București, Editura Univ. Titu Maiorescu.
- Mitrofan, N. (1997). *Testarea psihologică a copilului mic*. București: Editura Mihaela Press.
- Montessori, M. (1977). *Descoperirea copilului*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Moon, B. (1994). Art as a Witness to Our Times, în *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, vol. 20, pp. 173-176.
- Moon, B. (2003). *The essentials of art therapy and practice*. Chicago: Charles C. Thomas.
- Moreno, J.L. (1934). *Who shall survive? A men approach to the problems of human relationships*. New York: Beacon House, Beacon.
- Moschini, L. (2005). *Drawing the Line. Art Therapy with the Difficult Client*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., Hoboken.
- Mucchinelli, R. (1963). La notion de projection, în *Bull. Psychol.*, 2.
- Neacșu, I. (1988). *Educația estetică*. în *Curs de pedagogie TUB*, București.
- Nicola, I. (1996). *Tratat de pedagogie școlară*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Ombredane, A. (1952). Distinction et mises en place des aspects de la projection, în *Bull Psychol*,
- Osborn, A. F. (1971). *L'imagination constructive. Principes et processus de la pensée créative et du brainstorming*, Paris: Dunot.
- Papu, E. (1974). *Arta și umanul*. București: Editura Meridiane.
- Pascadi, I. (1968). *Estetica lui Tudor Vianu*. București: Editura Științifică.
- Pascadi, I. (1976). *Artă și civilizație*. București: Editura Meridiane.

- Pastoureau, M., Simonnet, D. (2005). *Le petit livre des couleurs*. Paris: Éditions du Panama.
- Paul, R. (1937). *Vieța estetică. Filosofia naturală a frumosului și a artei*. (vol. I, II), Cluj-Napoca: Editura Minerva Institut de Literatură și Tipografie.
- Păun, E., Iucu, R. (coord.) (2002). *Educația preșcolară în România*. Iași: Editura Polirom.
- Piaget, J. (2005). *Psihologia copilului*. București: Editura Cartier.
- Piaget, J. (2005). *Reprezentarea lumii la copil*. București: Editura Cartier.
- Pleșu, A. (1974). *Călătorie în lumea formelor*. București: Editura Meridiane.
- Popescu, G. (2004). *Psihologia creativității*. București: Editura Fundației România de Măine.
- Popescu-Neveanu, P. (1969). *Personalitatea și cunoașterea ei*. București: Editura Militară.
- Popescu-Neveanu, P. (1970). *Studii psiho-pedagogice privind dezvoltarea copiilor între 3 și 7 ani*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Preda, V. (2003). *Terapii prin mediere artistică*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Prinzhorn, H. (2011). *The art of insanity. An analysis of ten schizophrenic artists*. USA: Solar Books.
- Răduț-Taciuc, R., Aștilean, M. (2009). *Managementul instituțional în învățământul preșcolar. Abordări operaționale în managementul instituțiilor preșcolare*. Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință.
- Radu, I., Ionescu, M. (1987). *Experiență didactică și creativitate*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Radu, I. & colab., (1993). *Metodologie psihologică și analiza datelor*. Cluj-Napoca: Editura Sincron.
- Rafailă, E. (2002). *Educarea creativității la vârsta preșcolară*. București: Editura Aramis.
- Read, H. (1969). *Semnificația artei*. București: Editura Meridiane.
- Rimé, B. (2007). *Comunicarea socială a emoțiilor*. București: Editura Trei.
- Roco, M. (2004). *Creativitate și inteligență emoțională*. Iași: Editura Polirom.
- Rogers, N. (1997). *The Creative Connection - Expressive Arts as Healing*. Science and Behavior Books.
- Roșca, M. (1976). *Metode de psihodiagnostic*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Roșca, Al. (1971). *Metodologie și tehnici experimentale în psihologie*. București: Editura Științifică.
- Roșca, Al. (1972). *Creativitatea*. București: Editura Enciclopedică.
- Roșca, Al. (1981). *Creativitatea generală și specifică*. București: Editura Academiei.
- Rozorea, A., Sterian, M. (2000). *Testul arborelui*. București: Editura Paideia.
- Rubin, J.A. (2005). *Child Art Therapy*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., Hoboken.
- Rubin, J.A. (2009). *Art-terapia, teorie și tehnică*. București: Editura Trei.
- Salade, D. (1973). *Educația prin artă și literatură*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Salade, D. (1998). *Dimensiuni ale educației*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Sarwono, A.W. (2012). *Déradicalisation de la personnalité d'ex-terroristes, à l'aide du Davido-ChaD*. Paris: Edilivre.
- Schafer, R. (2003). *Interpretarea psihanalitică a testului Rorschach. Teorie și aplicație*. Iași: Editura Polirom.
- Shapiro, E.S. (2005). *Academic skills problems: Direct Assessment and intervention*. New-York: Guilford.
- Sillamy, N. (1996). *Dicționar de psihologie*. București: Editura Univers Enciclopedic.
- Sava, F. (2011). *Metode implicite de investigare a personalității*. Iași: Editura Polirom.
- Schafer, R. (2003). *Interpretarea psihanalitică a testului Rorschach. Teorie și aplicație*. Iași: Editura Polirom.
- Solovăstru, D. (2007). *Atlas cu elemente de limbaj plastic*. București: Editura Aramis.
- Spencer, H. (1973). *Eseuri despre educație*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Stan, C. (2001). *Autoevaluarea și evaluarea didactică*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- Stan, C. (2001). *Teoria educației. Actualitate și perspective*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- Stoichiță, V.I. (1999). *Instaurarea tabloului*. București: Editura Meridiane.
- Stern, A. (1956). *Aspects et technique de la peinture d'enfants*. Paris: Delachaux & Niestlé S.A.
- Stora, J.B. (1999). *Stresul*. București: Editura Meridiane.
- Stora, R. (1965). *La personnalité à travers le test de l'arbre*. Paris: Bulletin de psychologie.
- Șchiopu, U. (1997). *Dicționar de Psihologie*. București: Editura Babel.
- Șchiopu, U. (1999). *Psihologia artelor*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Șchiopu, U. (2002). *Introducere în psihodiagnostic*. București: Editura Fundației Humanitas.
- Șovar, R., Bălașa, F. (1996). *Un secol de existență legiferată a învățământului preșcolar din România*. București: Editura Scorpion 7.
- Ștefan, C., Kallay, E. (2007). *Dezvoltarea competențelor emoționale și sociale la preșcolari*. Cluj-Napoca: Editura ASCR.
- Șușală, I.N. (2000). *Estetica și psihopedagogia artelor plastice și designului*. București: Editura Sigma.
- Tănăsescu, I.A. (2004). *Introducere în tehnicile proiective*. București: Editura Axioma Print.
- Tibbetts, T. J. (2009). Art therapy at the crossroads: Art and science, în *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, vol. 12, pp. 257-260.
- Truică, I. (2011). *Arta compoziției*. Iași: Editura Polirom.

- Văideanu, G., (1988). *Educația la frontiera dintre milenii*. București: Editura Politică.
- Vianu, T. (1945). *Estetica*. București: Fundația Regele Mihai I.
- Vlad, E. (2000). *Evaluarea în actul educațional terapeutic*. București: Editura ProHumanitate.
- Vogel, R. (2008). *Psihoterapie cognitiv-comportamentală și psihanaliză. Încercare de integrare*. București: Editura Trei.
- Voiculescu, E. (2003). *Pedagogie preșcolară*. București, Editura Aramis.
- Von Franz, M.L. (1983). Introduction, în M.F. Keyes, *The inward journey*, La Salle, IL: Open Court.
- Zaica, D. (2000). *Experimentul Zaica*. București: Editura Meridiane.
- Zaica, D. (2007). *Copilăria Poeziei*. București: Editura „Ars Docendi”.
- Zamfir, C., Vlăsceanu, L. (1993). *Dicționar de sociologie*. București: Editura Babel.
- Zamfirescu, V. (2009). *Povestiri de psihoterapie românească, 19 cazuri inedite*. București: Editura Trei.
- Zlate, M. (1994). *Fundamentele psihologiei*. București: Editura Hyperion.
- Zlate, M. (2006). *Psihologia mecanismelor cognitive*. Iași: Editura Polirom.
- Wadeson, H. (1992). *A guide to conducting art therapy research*. Mundelein, IL: The American Art Therapy Association.
- Wadeson, H. (1980). Art therapy research, în *Art Education*, vol. 33, pp. 31-35.
- Wallas, C. (1970). The Art of Thought, în *Creativity*, coord. P.E. Vernon, England: Penguin Books, Harmond Sworth.
- Wallon, P., Cambier, A, Engelhart, D. (2008). *Psihologia desenului la copil*. București: Editura Trei.
- Widlöcher, D. (1965). *L'interprétation des dessins d'enfants*. Bruxelles: Charles Dessart.
- Widlöcher, D., Braconnier, A. (2006). *Psihanaliză și psihoterapie*. București: Editura Trei.
- *** (2008). *American Journal of Psychotherapy*. vol. 62, nr.1, București: Editura Trei.
- *** (2008). *American Journal of Psychotherapy*. vol. 62, nr.2, București: Editura Trei.
- *** (2009). *American Journal of Psychotherapy*. vol. 63, nr.1, București: Editura Trei.
- *** (2008). *Curriculum pentru învățământul preșcolar*. București: Didactica Publishing House.
- *** (2009). *Curriculum pentru învățământul preșcolar*. București: Didactica Publishing House.
- *** (1993-2009). *Dicționar enciclopedic*. București: Editura Enciclopedică.
- *** (1998). *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Editura Univers Enciclopedic.
- *** (1991). *Inventare multifazice de personalitate*. București: Institutul de Științe ale Educației, Secția Orientare Școlară și Profesională.
- *** (2006). *Larousse, Marele dicționar al psihologiei*. București: Editura Trei.
- *** *Legea Educației Naționale 1/2011*.
- *** (1991). *Planul de învățământ și programa activităților instructive-educative în grădinița de copii*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- *** (1963). *Programa activităților instructive-educative în grădinițele de copii*. București.
- *** (1987). *Programa activităților instructive-educative în grădinița de copii și în cadrul organizației Șoimii patriei*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- *** (1993). *Programa activităților instructive-educative în grădinița de copii*. București: Tribuna Învățământului.
- *** (2000). *Programa activităților instructive-educative în grădinița de copii și Regulamentul învățământului preșcolar*. București: Editura V&I Integral.
- *** (1961). *Programa activităților obligatorii pentru învățământul preșcolar*. București.

WEBGRAFIE

<http://dexonline.ro/>
<http://dex-online.ro/>
<http://www.dex.ro/>
<http://www.webdex.ro/>
<http://dictionare.edu.ro/>